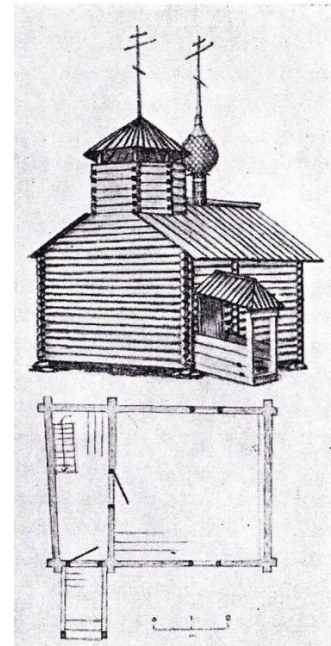

Pyhäkkökierros

Ilomantsin ortodoksiset pyhäköt

- Lisäksi Ilomantsin historiaa

©Ilomantsin ortodoksinen seurakunta

Vaara-Karjalan Leader ry

Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

Sisältö

Esipuhe.....	4
Elia kirkko – seurakunnan pääpyhäkkö 120 vuotta.....	5
Aiemmat Elia kirkot.....	5
Nykyisen Elia kirkon historiaa.....	5
Nykyinen Elia kirkko valmistui 1891	6
Elia kirkon ikonit.....	7
Tihvinän Jumalanäidin ikoni.....	8
Alkuperäisen Tihvinän ikonin värikäs historia	9
Ikoni palautetaan Tihvinään	9
Tihvinän Jumalanäiti-ikoni ja sen muisto.....	9
Elia kirkon ympäristö	11
Vanha pappila	11
Lähimmäispalvelukeskus Iljala	11
Kokonniemen kalmisto.....	11
Edellisen Elia kirkon erityispiirteitä	12
Luterilainen sadan enkelin kirkko.....	13
Tsasounat	15
Kalmistot	16
Ilomantsin ortodoksiset kyläkappelit eli tsasounat	17
Kaikkien pyhien tsasouna Parppeinvaaran runokylässä	17
Jumalanäidin tsasouna Mutalahdessa	19
Ilomantsin Pötönkankaan hautausmaan kappeli	20
Sonkajan Pyhän Ristin tsasouna	21
Henrik Renqvist	22
Huhuksen Kristuksen taivaaseen astumisen tsasouna.....	24
Pyhien apostolien Pietarin ja Paavalin tsasouna Hattuvaarassa.....	26
Hattuvaaran tsasounan ikonit	28
Tsasounan monet vaiheet	29
Hattuvaaran suojeluspyhät Pietari ja Paavali	30
Menetetyn Ilomantsin pyhäköt	33

Liusvaaran tsasouna	33
Kuolismaan pyhien apostolien tsasouna	34
Melaselän Jumalanäidin syntymän muistolle pyhitetty tsasouna	36
Vuottoniemen tsasouna	38
 Ilomantsin vanhauskoisuus	 39
Megrin luostari	40
Ilomantsilaisten elintapoja	41
Kaskeaminen	41
Savutupa oli yleisin asumismuoto	42
 Ilomantsin runollista menneisyyttä	 43
Karjalan metsäruusu Mateli	43
Mekrijärven ortodoksinen runokylä	45
Runon suurmies Simana Sissonen	45
 Ilomantsi sodassa 1939–1944	 47
Talvisodan taistelut Ilomantsissa tiivistetysti esitettynä	47
Jatkosota Ilomantsissa	48
 Kirjallisuutta	 50

Esipuhe

Tämä Ilomantsin ortodoksisen seurakunnan pyhäkköjä käsittelevä kierros esittelee nykyiset seurakunnan pyhäköt, sekä käytettävissä olevien mahdollisuuksien mukaan myös ne pyhäköt, jotka aikoinaan kuuluivat Ilomantsin seurakuntaan, mutta ovat sittemmin tuhoutuneet. Pohjana tälle lukupaketille on 28.6.2012 järjestetty pyhäkkökierros, joka liittyi Elian kirkon 120-vuotisjuhlaohjelmaan.

Lisäksi mukaan on otettu muuta Ilomantsiin liittyvää historiaa, joka ei liity pyhäkköihin, mutta joka on erottamaton osa paikkakunnan historiaa ja siksi tärkeää oheistietoa. Loppuosassa on myös lyhyesti sotahistoriaa. Valintaa perustelemme sillä, että Ilomantsi on myös sotahistoriastaan erittäin tunnettu paikkakunta. Sotahistorian merkitys Ilomantsin esittelyssä kasvanee tulevaisuudessa entisestään.

Lukija voi karsia häntä kiinnostavat aiheet mielensä mukaan. Emme väitä, että kuvaukset ja tiedot olisivat millään tavalla täydellisiä. Mutta rajaseudun omatoimimatkaajalle tämä pyhäkköesittely voi olla eräänlainen peruspaketti. Tärkeintä on tulla itse kokemaan rajaseudun luonnon ja pyhäkköjen juhlien ilmapiiri!

Tervetuloa tutustumaan Ilomantsin menneisyyteen!

Juha Riikonen/Elian kirkon 120-vuotistyöryhmä

Eliau kirkko – seurakunnan pääpyhäkkö 120 vuotta

Pyhän Eliau kirkko sijaitsee Ilomantsin pogostalla eli kirkonkylällä osoitteessa Kirkkotie 15
82900 Ilomantsi

Aiemmat Eliau kirkot

Varhaisimmat Eliau kirkot sijaitsivat Ilomantsin kylän parhaimmalla paikalla, kylän keskuskukkulalla Pappilanvaaralla.

Ukonilmalla **1794** tuhoutuneen pyhän Eliau kirkon seuraajaksi rakennettiin **1798** kirkko nykyisen sankarihautausmaan kohdalle. Venäjän hovi lahjoitti jälleen sakraaliesineitä, kirjoja ja tekstiilejä.

Tuo väliaikaiseksi tarkoitettu pieni kirkko oli lämmittämätön, sen perustukset olivat huonot ja jo muutaman vuoden jälkeen seinät pullistelivat. Uutta 1000 hengen kirkkoa ryhdyttiin suunnittelemaan jo 1820-luvulla.

Rahapula pitkitti hanketta. Asiaan palattiin uudelleen 1842, jolloin kirkkoa varten hankittiin jo piirustuksetkin. Suunnitelmien mukaan kirkosta olisi tullut empirehenkinen keskuskupolikirkko. Hanke kaatui jälleen rahapulaan.

Vuonna 1869 Kuopion läänin kuvernööri von Essen kävi Ilomantsissa tutkimassa mahdollisuuksia uuden kirkon rakentamiseksi. Takana olivat pahat katovuodet, joten seurakunnan rahatilanne oli entistäkin huonompi. Oli tyydyttävä vanhan kirkon kunnostukseen, johon siihenkin olivat rahat tiukassa. Vanhaa kirkkoa kunnostettiin 1845, 1865 ja 1870, jolloin kirkkoon saatiin **Suistamon kirkon vanha ikonostaasi**. Nykyään nuo ikonit palvelevat seurakuntasalissa rukoilevia.

Kuvernöörin käynnin yhteydessä oli todettu, että valtio ei voinut rahoittaa seurakunnan kirkkoa. Sen sijaan päätettiin rahaston perustamisesta kirkkorakennuksen rahoittamiseksi. Kymmenen vuoden kuluttua 1879 Pietarin hiippakunnan konsistori tiedusteli, paljonko rahaa oli tullut kirkkokassaan. Rahaa ei ollut tullut yhtään.

Nykyisen Eliau kirkon historiaa

Tarve uudelle kirkolle voimistui vuosi vuodelta. Kirkkohanke toteutui lopulta 1891 **kirkkoherra Mikael Skorodumoffin** aikana.

Ennen Skorodumoffia kirkkoherrana ollut Johannes Albinski oli ollut sitä mieltä, että kirkko oli tehtävä tiilestä, sillä Ilomantsissa olisi hänen mielestään ollut siihen sopivaa savea. Jo aiemmin, 1840-luvulla arvioitiin, että sopivaa rakennuskiveä saisi muutaman kilometrin päästä, mutta muiden materiaalien hankkiminen olisi hankalaa ja kallista. Hiekkaa ja savea saisi myös läheltä, mutta niistä ei olisi saanut kunnollisia tiiliä. Lähin hyvä savi olisi saatavissa Ruskealasta, jonne oli matkaa 120 virstaa. Kivikirkkoa pidettiin liian kalliina hankkeena.

Vuonna 1886 ostettiin **Niemelän tila** kauppias Makaroffilta, sillä tilalla oli pappilaksi soveltuva rakennus. Pappila on siis vanhempi kuin kirkko.

Vuonna 1888 hankittiin jälleen piirustukset puukirkkoa varten. Ne laati pietarilainen arkkitehti Dimitrij Sadovnikov.

Rahan kerääminen aloitettiin 1887. Jokaisen täysi-ikäisen seurakuntalaisen oli osallistuttava rakennushankkeeseen 25 pennillä. Myös Enon ja Kiihtelysvaaran ortodokseilta perittiin maksu, sillä nämä kuuluivat Ilomantsin seurakuntaan. Rahan lisäksi maksuksi hyväksyttiin ruis, suola, voi ja päivätyöt. Myös papin ripitysrahoja ohjattiin rakennusrahastoon.

Vaikka rahan kerääminen oli aloitettu, ongelmana oli edelleen seurakunnan varattomuus suuren rakennusprojektin edessä. Seurakunnankokouksessa 11.3.1889 todettiin, että keisarillinen senaatti salli paksuimpien rakennuspuiden ottamisen kruunun metsistä. Senaatti myönsi myös edullista lainaa, jota seurakunta ottikin 40.000 markkaa. Pyhä Synodi myönsi hankkeelle 8110 markkaa ja Valamon luostari 500 markkaa. Valamo osallistui useiden muidenkin ortodoksisten seurakuntakirkkojen kustannuksiin.

Seurakuntalaisten tehtävänä oli toimittaa rakennukselle ”luonnossa toimitettavat rakennustarpeet kuten kivet, hiekka, savi, päreet, tellinkitarpeet, veistetyt parret ja alle 9 tuumaa paksut hirret”. Seurakuntalaisten päivätyöt olivat ”mullan vetoa, maan kaivuuta ja hevoistyötä”.

1800-luku oli ortodoksisten kirkkojen rakentamisen aikaa, kuuluihan Suomi suuriruhtinaskuntana Venäjän keisarikuntaan. Useita kirkkoja rakennettiin varuskuntakaupunkeihin, kuten Helsinkiin, Turkuun, Vaasaan ja Tampereelle. Lähinnä siviiliväestöä palvelemaan rakennettiin kirkot Kuopioon, Taipaleelle, Savonlinnaan ja Joensuuhun. Joskus on väitetty, että Ilomantsin ja Joensuun ortodoksisten kirkkojen piirustukset olisivat vaihtuneet. Se ei kuitenkaan ollut mahdollista, sillä Joensuun kirkko oli jo rakennettu, ennen kuin Ilomantsin kirkon piirustukset olivat edes valmistuneet.

Myös Joensuun kirkkohankkeen ongelmana oli rahoituksen puute. Joensuun pyhän Nikolaoksen kirkko valmistui monien vaiheiden jälkeen 1887.

Nykyinen Elian kirkko valmistui 1891

Rakennustoimikunta ja arkkitehti Ferdinand Öhman valvoivat hankkeen etenemistä. Rakentamisen eri vaiheissa ilmeni, että moni kohta oli purettava ja rakennettava uudelleen.

Viisitorainen kupolikirkko nousi Niemelän tilalle lopulta joulukuussa 1891. Nykyinen Elian kirkko on järjestyksessään jo todennäköisesti kuudes ortodoksinen kirkko Ilomantsissa.

Perinteistä neliömuotoista keskuskupolikirkkoa ympäröi neljä pienempää kupolia. Länsipäädyssä kohoaa kellotorni. Kirkon arkkitehtoninen muotokieli on peräisin 1700-luvulta, joten uusklassismia myötäilevä rakennus on aikakauteensa peilattuna arkkitehtonisesti hieman myöhäinen. Seurakunta oli lopultakin saanut arvolleen kuuluvan ja tarkoituksenmukaisen kirkkorakennuksen.

Kirkko vihittiin käyttöön heinäkuussa 1892. Esineistöä saatiin Venäjältä ja siirrettiin vanhasta kirkosta. Tiistaiseura antoi varat evankeliumikirjaan. Kauppiaat Piironen ja Lukin kustansivat maton ja ikkunaverhot. Kirkko maalattiin ulkoapäin 1910 ja sisältä 1913. Kirkon vaalea väri muutettiin keltaiseksi ja punainen katto maalattiin vihreäksi vuonna 1980.

Pallot ja ristit oli tarkoitus ”sivellä kullalla” jo vuonna 1910, mutta rahan puutteen vuoksi hanke siirtyi aina vuoteen 1956 asti. Sähkövalot saatiin Makaroffien perillisiltä lahjoituksena joulukuksi 1924. Sähköä käytettiin silloin kun sitä oli saatavilla.

Uuneja korjattiin 1950 ja keskuslämmitys asennettiin 1963. Kirkko oli kylmä, joten kovilla pakkasilla palveluksia pidettiin seurakunnan muissa tiloissa.

Vanhalla kirkolla ei todettu olleen mitään muinaismuistomerkitystä, joten rakennus purettiin 1917. Sen vahvimista hirsistä rakennettiin nykyinen **Pötönkankaan hautausmaan siunauskappeli**.

Seurakunta sai uutta kirkkoa varten edullisen lainan 40 vuodeksi Suomen senaatilta. Jokainen seurakunnan täysikäinen oli velvollinen osallistumaan lainan takaisin maksuun, joka oli miehiltä 1 markka 25 penniä ja naisilta 75 penniä vuodessa. Yhteistä lainaa maksettiin takaisin vuosien ajan.

Takaisin maksussa uhaksi nousi yllättäen se, vapauttiko kirkosta eroaminen myös lainan kuoletusvelvollisuudesta, sillä vuoden 1905 uskonnonvapauslaki teki ortodoksisesta kirkosta eroamisen helpoksi. Kollektiivisesta lainan kuolettamisesta ei kuitenkaan vapautunut kirkkoa vaihtamalla. ”Uskonluopiot eivät voi uskonvapautta nauttia toisten kanssaihmissen kustannuksella”, oli pappi Aleksanteri Jakubovin selväsanainen lausunto. Asialle saatiin myös läänin kuvernöörin puolto.

Pyhän profeetta Elian kirkko heinäkuussa 2012

Elian kirkon ikonit

Kirkkosaliin tulijan huomio kiinnittyy koristeelliseen kuvaseinään eli **ikonostaasiin**, jonka takana on varsinainen alttarihuone. Ikonostaasi ei erota kirkon eri osia toisistaan, vaan yhdistää ne.

Voidaan sanoa, että kirkko rakentuu kolmesta osasta **eteisestä, kirkkosalista ja alttarista**. Noilla kaikilla osilla on oma funktionsa. **Eteinen** kuvaa maailmaa, jossa joka päivä olemme ja teemme työtä. **Kirkkosaliin** tullaan hiljentymään ja palvelemaan Jumalaa. **Alttarihuone** taas kuvaa Jumalan valtakuntaa eli taivasta. Jumalanpalvelus on liikettä kohti Jumalan valtakuntaa, siksi rukoilijan ”rintamasuunta” on kohti alttaria. Altтари on myös kirkon pyhin osa ja siksi rauhoitettu: alttarissa käyvät vain jumalanpalvelusta toimittavat ja siinä avustavat henkilöt.

Ikonostaasi on rakennettu ja maalattu Pietarissa akateemiseen naturalistiseen tyyliin, niin kuin 1800-luvulla oli tapana. Ikonostaasin keskellä ovat koristeelliset **pyhät ovet eli kuninkaan ovet**, joita käyttää vain papisto. Jumalanpalveluksissa avustavat henkilöt käyttävät sivuovia, joihin on kuvattu ylienkelit Mikael ja Gabriel. Enkelit ikään kuin vartioivat Jumalan valtakuntaa ja muistuttavat, että myös **näkymätön hengellinen todellisuus** on osa näkyvää kirkkoa.

Suurikokoiset maalaukset kirkon seinillä lienevät peräisin edellisestä Elian kirkosta.

Etuvasemmalla portaiden vieressä sijaitsee kirkon nimikkoikoni Kunniallinen Herran Profeetta Elia. Sen maalasi Suomen tunnetuin ikonimaalari Petros Sasaki 1980.

Tihvinän Jumalanäidin ikoni

Elian ikonista seuraavaksi vasemmalla huomion vangitsee kookas sinitaustainen Jumalanäidin tihvinäläinen ikoni. Se on ainoa ikoni, joka säilyi Neuvostoliitolle menetetyn **Melaselän kylän tsasounasta**. Sotien jälkeen ikonien arvoa ei aina ymmärretty. Ennen löytymistään Melaselän ikonin kerrotaan toimineen eräässä talossa tiskipöydän kantana. Entisöinnin jälkeen ikoni sai Elian kirkossa arvoisensa paikan.

Jumalanäidin Tihvinäläinen ikoni konservoitiin toisen kerran Valamon konservointilaitoksella. Konservoinnissa havaittiin, että sinisen taustan alla on kultapohjainen vanhempi samanaiheinen ikoni. Tutkimuskuvissa löydettiin vanhemman ikonin teksteissä ikonin valmistumisvuodeksi 1756.

Melaselän ikoni on toisinto Tihvinässä sijaitsevasta Jumalanäidin ikonista, joka edustaa niin sanottua *Hodigitria* eli tiennäyttjä-tyyppiä. Tihvinän Jumalanäidin ikonin kerrotaan suojelleen Tihvinän kaupunkia lukuisia kertoja historian aikana. Ikonin suojeluksessa kaupunki säästy muun muassa ruotsalaisten hyökkäykseltä 1613–1614. Alkuperäisestä Tihvinän ikonista tuli nopeasti kuuluisa ja sitä alettiin pitää ihmeitätekevänä. Ikonista maalattiin nopeasti toisintoja, joista yksi on siis Melaselän ikoni.

Sinitaustainen Melaselän tihvinäläinen Jumalanäiti vasemmalla. Pienempi profeetta Elian ikoni suoraan edessä.

Alkuperäisen Tihvinän ikonin värikäs historia

Toisen maailmansodan aikana saksalaiset miehittäjät keräsivät sotasaaliina paljon kirkollisia esineitä Tihvinästä. Tihvinän Jumalanäidin ikoni ryöstettiin ja vietiin Latvian pääkaupunkiin Riikaan, jossa piispa Ioann Garklavs sai ikonin valvontaansa.

Kun Riika jouduttiin evakuoimaan, ikoni jäi piispa Ioannille. Piispa oli pelastanut ikonin veneestä, johon saksalaiset olivat sen piilottaneet. Ikoni teki pitkän pakomatkan merimiesarkussa pakolaisleiriltä toiselle Baltian maissa, Puolassa, Tšekkoslovakiassa ja Saksassa. Amerikkalaisten miehitysvyöhykkeeltä Hersbrückistä metropoliitta Feofilin avustuksella ikoni saatiin turvapaikkaan Yhdysvaltain Bostoniin vuonna 1949. Myöhemmin ikoni sijoitettiin Chigagon Pyhän Kolminaisuuden katedraaliin.

Piispa Ioann eli John otti ikonin usein pyhiinvaellusmatkoilleen eri puolille USA:ta ja Kanadaa. Hänen eläkkeelle vetäytymisensä ja kuolemansa (1982) jälkeen rovasti Sergei Garklavs, piispan adoptoitu poika, ryhtyi huolehtimaan ikonista. Vuonna 2003 vuosikymmen kommunismin kukistumisen jälkeen ja Venäjän ortodoksisen kirkon jälleen elvyttyä, tehtiin päätös arvokkaan ikonin palauttamisesta alkuperäiseen kotiinsa.

Ikoni palautetaan Tihvinään

Ikonin etsimisessä ja löytämisessä on ollut mukana arvokkaalla työpanoksellaan myös suomalainen ikonitutkija professori Aune Jääskinen, jonka onnistui paikallistaa ikonin sijainti ja pääsi ensimmäisenä tutkimaan ikonia paikan päällä USA:ssa.

Ikoni aloitti vuoden kestävän matkansa alkuperäiselle paikalleen Tihvinän luostarin Uspenskin katedraaliin toukokuussa vuonna 2003 Amerikan ortodoksisen kirkon päämiehen, metropoliitta Hermanin siunauksella ja johdolla.

Tihvinän Jumalanäiti-ikoni ja sen muisto

Tihvinän Jumalanäidin ikonin tunnistaa muista samankaltaisista hodigitria- eli tiennäyttäjä-ikoneista siitä, että Kristus-lapsen jalat ovat ristissä, samalla kun Hänen toinen jalkapohjansa on kääntyneenä katsojaan päin. Hodigitria-ikonin tyylin mukaisesti Jumalansynnyttäjä osoittaa oikealla kädellään Kristusta eli Hän on Opastaja, Tiennäyttävä. Kristus-lapsella on kirjakäärö vasemmassa kädessään ja oikea käsi on siunaavassa asennossa. Tihvinän Jumalanäidin ikonin lisäksi Hodigitria-ikonin muunnoksia ovat myös mm. Smolenskin, Kazanin, Ivronin sekä Jerusalemin Jumalanäidin ikonit.

Ortodoksinen kirkko viettää kirkollista muistopäivää Jumalansynnyttäjän ja hänen Tihvinän ikoninsa kunniaksi kesäkuun 26. päivänä.

Alkuperäistä Tihvinän Jumalanäidin ikonia peittää taidokas helmikoristeinen *riisa* eli metallisuojaus. Ikoni palautettiin vuonna 2003 Yhdysvalloista kotikaupunkiinsa Tihvinään.

Elian kirkon ympäristö

Vanha pappila

Elian kirkon vieressä sijaitsee vanha pappila, joka oli kauppias Makaroffin tilan vanha päärakennus. Kartanotyyppinen rakennus siirtyi seurakunnalle kaupan myötä 1886, jonka jälkeen se toimi pappilana. Talo oli rakennettu 1870. Sen asukkaista kuuluisimpana mainittakoon runoilija Katri Vala, joka asui pappilassa kirkkoherra Simeon Okulovin vuokralaisena 1920-luvulla.

Nykyään vanha seurakunnan pappila on vuokrattu lähimmäispalvelukeskus Iljalalle, jonka varsinainen toimipiste on vanhassa kanttorilassa kirkon lähellä, osoitteessa Kirkkotie 42.

Lähimmäispalvelukeskus Iljala

Iljalan käyntiosoite on Kirkkotie 42

Lähimmäistä palvelemaan perustettiin 1992 Iljala-yhdistys, joka toimii ortodoksiselta seurakunnalta vuokraamissaan tiloissa aivan kirkon läheisyydessä. Lähimmäispalvelukeskuksen toimintaperiaate juontuu evankeliumin ja kirkkoisien opetuksesta apua tarvitsevan ihmisen tukemisesta ja auttamisesta. Iljala on myös työllistäjä. Työ saattaa ihmisen takaisin arjen turvallisiin rutiineihin. Töitä tekevät pitkäaikaistyöttömät, työharjoittelijat, yhdyskuntapalvelua suorittavat, maahanmuuttajat ja talkoolaiset. Arkipäivisin Iljalla on tarjoilla maukas kotilounas. Iljala järjestää myös kädentaitoihin ja kotona selviytymiseen liittyvää koulutusta, kursseja ja virkistystoimintaa, sekä auttaa vanhuksia kotitöissä. Raha-automaattiyhdistys tukee Iljalan toimintaa.

Kokonniemen kalmisto

Elian kirkon lähellä lähimmäispalvelukeskus Iljalan kohdalla on opaste polulle, joka johtaa Kokonniemen kalmistoon Ilomantsinjärven rantaan, vanhalle hautausmaalle. Vanhastaan kalmistot ovatkin sijainneet juuri vesistöjen varsilla, sillä karjalaisessa uskomusperinteessä veden peilikuvat vihjaavat edesmenneiden tuonpuoleiseen todellisuuteen. Luonnontilainen Kokonniemi on erittäin kaunis käyntikohde. Kokonniemen vieritse kulkee runopolku.

Vanhojen karjalaisten kalmistojen tapaan kokonniemessä haudat sijaitsevat siellä täällä. Niiden paikkaa ei tarkka hautausmaageometria määritä. Kokonniemen kalmisto on perustettu 1790-luvulla. Nykyään se on rauhoitettu muinaismuistoalue. Iljan päivänä 20.7. kalmiston rannassa toimitetaan vedenpyhitys, sekä haudoilla muistopalvelus edesmenneille.

Kokonniemi hiljentää rauhallisella kauneudellaan

Edellisen Elian kirkon erityispiirteitä

Edellinen pyhän Elian kirkko sijaitsi nykyisen sankarihautausmaan kohdalla

Ilomantsin sankarihautausmaa sijaitsee
ortodoksisen ja luterilaisen kirkon välissä Kirkkotiellä

Aiemman Elian kirkon arkkitehtuuri poikkesi suuresti Aunuksen ja yleensä Pohjois-Venäjän samanaikaisesta ja vanhemmasta puukirkkoarkkitehtuurista, joka on tiukan neliömäinen sisähuoneeltaan. Puukirkkojen alkuperä on peräisin kivikirkkojen neliömäisestä rakennustavasta.

Ilomantsin vanhan kirkon pitkulainen sisähuone ja yhteinen satulakatto kertovat, että esikuva ei ole pohjoisvenäläinen vaan Vanhasta Suomesta, todennäköisesti Viipurin seudulta. Ilomantsin kirkon pohjakaava noudattelee kaupunkikirkoista tuttua tyyliä, eikä niin sanottua perinteistä ortodoksista kirkkoarkkitehtuuria.

Vanhan kirkon 4-sivuinen alttarihuone on niin ikään erittäin harvinainen. Vanhaa kirkkoa edeltäneen Pappilanvaaralla sijainneen Elian kirkon alttarihuone näyttää piirustusten mukaan olleen särmikäs, ei nelisivuinen. Todennäköisesti vanhan kirkon neliömäinen alttarihuone johtuu siitä, että kirkko oli tarkoitettu väliaikaiseksi. Salvosteknisesti 4-kulmainen alttarihuoneen rakentaminen oli helpompaa kuin särmikkään.

Vanhassa kirkossa on ollut 8-kulmainen kellotorni esihuoneen päällä, mikä viittaa Hattuvaaran tyyppin tsasouniin. Toisaalta kirkossa on kaupunkikirkkojen muotokieltä. Kyseessä on satunnainen, pohjoiskarjalainen kirkkotyyppi.

Seinäpinnat ovat olleet sileiksi veistetyt. Kaksikoloinen nurkkarakenne taas viittaa luterilaiseen kirkkoarkkitehtuuriin, mutta sitä on käytetty myös asuinrakennuksissa jo 1700-luvulla. Professori Lars

Petterssonin mukaan vanhan Elian kirkon rakennustöitä on johtanut joku paikallinen ammattikirvesmies, jolle uusi salvostekniikka on ollut tuttua. Sen tähden tuo ammattilainen on **saattanut olla sama kuin samaan aikaan luterilaista kirkkoa rakentanut mies**. Petterssonin mielestä hän ei missään tapauksessa ollut karjalainen mies.

Nykyistä edeltänyt Elian kirkko valmistui 1798. Se purettiin 1917.
Kirkko sijaitsi nykyisen sankarihautausmaan kohdalla

Luterilainen sadan enkelin kirkko

Ilomantsin luterilainen pääkirkko sijaitsee Kirkkotien varressa, lähellä sankarihautausmaata ja kuntoutuskeskus Pääskynpesää osoitteessa Henrikintie 1

Suomalaisista luterilaisista kirkoista poikkeuksellinen on Ilomantsin luterilainen pääkirkko, jonka suunnitteli Henrik Johan Mechelin vuonna 1796. Värikkäät seinämaalaukset teki Samuel Elmgren 1832.

Kirkon seinäpinnoille on maalattu 116 kappaletta enkeleitä, mistä syystä kirkkoa on ryhdytty kutsumaan *sadan enkelin kirkoksi*. Enkelihahmoja täydentävät Raamatun henkilöt, kuten Neitsyt Maria, apostoli Johannes ja Magdalan Maria. Erikoisuutena on myös ihmishahmoisen Isä Jumalan kuvaaminen, jolle ei kuitenkaan löydy ikoniteologista perustelua.

On todennäköistä, että sadan enkelin kirkon maalari on saanut vaikutteita ortodoksisen kirkon rikkaasta kuvaohjelmasta.

Kirkon pihassa on tunnettujen ilomantsilaissyntyisten kirkonmiesten muistomerkit. Herännäisjohtaja Henrik Rengvist oli Karjalan herännäisyyden perustaja ja lähetyssaarnaaja Pietari Kurvinen toimi Ambomaalla. Kirkon lähellä on myös kahden vanhan pappissuvun puurakenteiset hautakammiot.

Ilomantsin luterilainen "sadan enkelin kirkko" (1796).
Toivon vertauskuva ankkuri kädessään. Yksityiskohta seinämaalauksesta.

Tsasounat

Tsasounat eli *säässynät* ovat alttarittomia pyhäköitä, joissa perinteisesti on toimitettu niin sanottuja *hetkipalveluksia*. Sana tsasouna tulee vanhasta venäjän kielen sanasta *tšas*, joka tarkoittaa hetkeä.

Hetkipalvelukset ovat lyhyitä rukouspalveluksia, joiden toimittajina eli lukijoina ja laulajina ovat toimineet **tavalliset maallikot**. Nykyään papisto toimittaa tsasounissa myös muita jumalanpalveluksia, kuten liturgioita eli ehtoollisjumalanpalveluksia.

Tsasounien runsas lukumäärä johtuu siitä, että välimatkat kylistä pääpogostalle ovat olleet pitkät.

Maallikoiden tehtävä ja oikeus toimittaa hetkipalveluksia perustuu kristilliseen oppiin, jota kutsutaan **yleiseksi pappeudeksi**. Jokainen kasteen ja voitelun armolahjan saanut luetaan niin sanottuun kuninkaalliseen papistoon, Jumalan valittuun laumaan.

Yleinen pappeus näkyy mm. hätäkasteen kohdalla: jos juuri syntynyt lapsi on vaarassa kuolla, jokaisen kristityn on velvollisuus toimittaa lapselle hätäkaste. Jos lapsi jää henkiin, pappi vain vahvistaa kasteen ja toimittaa voitelun sakramentin, mutta pappi ei kasta lasta uudestaan.

Osallisuus Kristuksen pappeuteen johtaa toisten puolesta rukoilemiseen, hengelliseen opettamiseen ja keskinäiseen sielunhoitoon. Kirkot korostavat myös yleisen pappeuden merkitystä kristityn arkielämässä, perheessä ja yhteiskunnallisissa tehtävissä.

Vaikka kaikilla kristityillä on osuus yleisestä pappeudesta, he eivät kuitenkaan sen perusteella voi palvella kirkon pappisvirassa. Kysymys ei ole yleisen pappeuden ja erityisen viran olemuksellisesta erosta, vaan tehtävien erosta. Yleinen pappeus ja kirkon virka ovat vuorovaikutuksessa keskenään.

Tsasounia on Ilomantsissa ollut useita. Eräiden arvioiden mukaan lähes joka kylässä on ollut tsasouna. Koska kappeleita ei merkitty kirjoihin, 1500-luvulta ei ole kirjallisia tietoja yhdestäkään tsasounasta.

1700-luvun karttojen mukaan **tsasouna oli Sonkajassa, Ryökkylässä, Ostronsaarella, Ontronvaarassa ja Koverossa. Perimätiedon mukaan lisäksi tsasouna oli Tokrajärvellä, Tyrjänsaarella, Kivilahdessa, Kaltimossa, Revonkylässä, Maukkulassa, Ahvenisella, Nesterinsaarella, Löytöjärvellä, Sarvingissa ja Öllölässä.**

Vanhin tsasounatyyppi on tasaneliön muotoinen ja yksihuoneinen, sivultaan ehkä vain noin 3,5 metriä pitkä. On erittäin todennäköistä, että 1600-luvun tsasounat ovat olleet neliömäisiä ja yksihuoneisia. Sisälle on tultu länsiseinän ovesta suoraan sisähuoneeseen. Ikonit sijoitettiin vastakkaiselle itäseinälle.

Kylän vanhin avasi tsasounan pyhäpäivisin kyläläisten käydä rukoilemassa. Emme tiedä, kuinka usein papit kävivät kylissä, mutta se lienee ollut harvinaista. Eräiden kuvausten mukaan pappi kävi kerran vuodessa, jolloin hän toimitti liturgian, siunasi vainajat, kastoi kastamattomat ja vihki avioliittoon.

Luterilainen esivalta suhtautui epäilevästi tsasouniin ja kalmistoihin, koska niissä arveltiin harjoitettavan noituutta ja epäjumalanpalvelusta. Erityisesti esivaltaa kiusasi se, että myös kylien luterilaiset asukkaat kävivät tsasounissa rukoilemassa ja siten olivat vaarassa siirtyä ortodoksiseen kirkkoon.

Vuonna 1740 maaherra Jacob Henrik Wrede antoi käskyn, että kaikki tsasounat oli hävitettävä. Ortodoksien oli tultava yhteen viralliseen kirkkoon kirkonkylälle jumalanpalveluksiin ja vainajat oli haudattava virallisiin hautausmaihin.

Tsasounakielto pantiin tarkasti toimeen, sillä 1700-luvun lopussa Ilomantsissa oli vain kaksi tsasounaa, toinen Koverossa ja toinen Melaselässä.

Kalmistot

Kalmistot eli hautausmaat ovat olleet karjalaiselle kansalle uskonnollisen elämän kokemisen paikkoja, jopa intiimimpiä kuin tsasouna tai kodin ikoninurkkaus, eli jumaltsuppu.

Hattuvaaran kyläkalmisto edustaa parhaiten perinteistä kuusikkoa eli kalmistoa. Usein kalmisto sijaitsi tsasounan lähellä järven niemessä tai saarella.

Kalmiston pyhyyteen liittyy monia kollektiivisia sääntöjä: kalmiston puita ei saanut kaataa, eikä itsestään kaatunutta puuta raivata. Muita uskomuksia on mm, että kalmismaalla sai käydä vain aamupäivisin. Haudan päälle saatettiin rakentaa pieni hirsinen muistorakennelma eli grobu. Kalmistoissa käytettiin hautamuistomerkkeinä puuristejä. Viime vuosina puuristit ovat jälleen yleistyneet ja monet rakentavat muistogrobun omaisensa haudalle.

Kalmistoja oli jokaisessa ortodoksikylässä. Ilomantsissa on ollut ainakin 21 ortodoksista kalmistoa, joista 17 on paikannettu. Lisäksi haudattiin hautausmaiden ulkopuolelle.

Monet kalmistot ovat todennäköisesti esikristilliseltä ajalta. Kristinuskon myötä kalmistot voitiin siunata uudelleen kristillisin menoin.

Kalmistoja on ollut ainakin **Ostronsaarella, Kuolismaassa, Tokrajärvellä, Tyrjänsaarella, Kivilahdessa, Mutalahdessa, Putkelassa, Kuuksenvaarassa, Viinivaarassa, Korpisaarella, Kaltimossa, Kuusjärvellä, Nesterinsaarella, Kousassa, Revonkylässä ja Luutalahden Pörsämössä.**

Luterilainen esivalta suhtautui kielteisesti kalmistoihin, koska niissä väitettiin harjoitettavan vainajainpalvontaa ja noituutta. Syytteet lienevät olleet ainakin osaksi perusteltuja, sillä vanhat esikristilliset tavat ja uskomukset jäivät usein elämään. Täytyy huomata, että ihmisten maailmankuva ja uskomusmaailma oli tuohon aikaan tyystin toisenlainen kuin nykyisin.

Emme tarkalleen tiedä, miten ortodoksinen kirkko suhtautui pakanallisiin tapoihin. Todennäköistä on, että kirkko oli joko välinpitämätön tai voimaton kitkemään kansasta pois pakanallisia tapoja. Luterilainen kirkko oli siinä asiassa tehokkaampi.

Ilomantsin ortodoksiset kyläkappelit eli tsasounat

Kaikkien pyhien tsasouna Parppeinvaaran runokylässä

Parppeinvaaran runokylä sijaitsee
Ilomantsin keskustaajaman tuntumassa.
Tie Parppeinvaaralle kääntyy Möhköntieltä.
Osoite on Parpeintie 5.

Parppeinvaaran runokylä on sikermä karjalaisia ja kalevalaisia perinnerakennuksia. Rakennuksista ensimmäisenä valmistui **Runonlaulajan pirtti 1964**. Se rakennettiin runonlauluperinteen elvyttämiseksi ja rajakarjalaisen kulttuuriperinteen esittelemiseksi. Aluksi runopirtti toimi kahvilana ennen varsinaisen kestopirtin valmistumista 1977. Talvisin runopirtti toimi kotiteollisuusneuvonta-asemana, ennen kuin se sai omat tilat.

Parppeinvaara on saanut nimensä Parppein suvusta, jonka kuuluisin jäsen on kanteleensoitosta tunnettu Jaakko Parppe 1800-luvulta.

Parppeinvaaran kehityshanke tähtäsi kokonaisen karjalaisen kylän rakentamiseen. Suunnitelmiin kuului myös karjalainen ortodoksinen tsasouna. Ilomantsin pogostalla ei ollut vielä tyypillistä kyläkappelia. Erääksi paikaksi kirkonkylän tsasounalle esitettiin Kokkonniemen kalmistoa 1960-luvun lopussa.

Ajan puritaanis-henkisestä ilmapiiristä kertoo jotain se, että eräiden mielestä tsasouna ei sopinut Parppeinvaaralle, koska siellä toimi kahvila. Tsasounaa ja ravintolaa pidettiin sopimattomana yhdistelmänä. Seurakunnan kirkkoherran Hannu Loiman mielestä matkailu ei voinutkaan olla tsasounahankkeen edellytys, vaan tsasounaa oli pidettävä matkailusta riippumattomana.

Jo 1970-luvulta saakka esillä ollut tsasounahanke toteutui, kun yhteistyökumppaniksi Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö ja ortodoksinen seurakunta sai – varsin yllättäen – Yleisradion. Se tarvitsi karjalaista kappelia runonlaulaja Larin Paraskesta (1833–1904) kertovaa dokumenttielokuvaa varten.

Parppeinvaaran tsasounan arkkitehtuuriin otettiin mallia Korpiselän Tolvajärvellä sijainneesta pyhän Elian tsasounasta. Toisena vaihtoehtona esitettiin, että Parppeinvaaralle rakennettaisiin tsasouna Korpiselän Ägläjärven tsasounaa mukaellen, mutta se vaihtoehto todettiin kooltaan liian suureksi Parppeinvaaralle.

Rakennuksen piirsi arkkitehtitoimisto Olli Parviainen Helsingistä. Rakennuttaja oli Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö. Hirsirakentajana toimi ilomantsilainen Eelis Purmonen.

Seurakunta antoi hirret, jotka rakennuttaja vaihtoi rahaksi hankkiakseen sopivia hirsipuita eri puolilta Pohjois-Karjalaa. Yksihuoneinen, pieni-ikkunainen ja pyöröhirsinen Parppeinvaaran tsasouna edustaa perinteistä karjalaista kyläkappelityyliä. Sisähuoneen edessä on avokuisti ja nelikulmainen kellotorni. Sisähuone on perinteinen nelikulmio.

Alkuperäinen Tolvajärven tsasouna oli rakennettu 1860-luvulla ja se tuhoutui ankarissa talvisodan Tolvajärven-Ägläjärven -taisteluissa. Tolvajärven tsasouna on ollut esikuvana myös Tuupovaaran Saarivaaran tsasounaa suunniteltaessa 1976. Saarivaaran tsasounan piirsi Seppo Latvala.

Monet kappelin yksityiskohdat – kuten risti ja ovi – valmistettiin TV 2:n työpajoissa. Sisähuoneen katolla oleva risti on malliltaan harvinainen. Ikonit maalasi ilomantsilainen ikonimaalausryhmä ikonimaalari Petros Sasakin opastuksella.

Arkkipiispa Paavali vihki tsasounan käyttöön 15.6.1980. Kaikkien pyhien muistolle pyhitetty tsasouna siirtyi Ilomantsin ortodoksisen seurakunnan haltuun.

Parppeinvaaran kappelin praasniekkaa vietetään kaikkien pyhien sunnuntaita, viikon päästä helluntaista.

Parppeinvaaran kaikkien pyhien tsasouna on rakennettu perinteiseen rakennustyyliin.

Kaikkien pyhien tsasounassa on niin sanottu esirukousryhmä, jossa keskellä on Kristus Kaikkivaltiaan ikoni. Sen vasemmalla puolella on Jumalansynnyttäjän Marian ikoni ja oikealla Herran edelläkävijän Johannes Kastajan ikoni. Yläpuolella on Kristuksen käsittätehty ikoni ja oikealla ortodoksisen kirkon merkittäviä pyhiä isiä esittävä ikoni.

Jumalanäidin tsasouna Mutalahdessa

Jumalanäidin syntymän muistolle pyhitetty tsasouna sijaitsee noin 27 kilometriä Ilomantsin pogostalta kaakkoon Värtsilään menevän tien varressa osoitteessa Mutalahdentie 238.

Mutalahti on osa ikivanhaa ja suurta ortodoksista Melaselän kylää. Pääkylä jäi toisen maailmansodan rajanvedossa Neuvostoliiton puolelle. Melaselkäläisten oli aloitettava uusi elämä muutama kilometri lännempänä Mutalahdessa ja Nehvonniemessä. Mutalahti tunnettiin aiemmin nimellä Jaakonniemi. Melaselkäläiset asioivat aikoinaan Korpiselässä, jonne oli Ilomantsia parempi kulkuyhteys. Korpiselkä jäi sodassa Neuvostoliitolle. Vuonna 1990 Mutalahti valittiin vuoden kyläksi Suomessa.

Ilomantsista tultaessa kuljetaan Patrikan kylän halki. Patrikka on Ilomantsin vanhimpia kyliä ja sekin laskettiin aiemmin osaksi Melaselkää. Patrikka mainitaan jo vuoden 1500 verokirjassa. Nykyään vireässä Patrikan kylässä on 19 asuttua taloa. Nimi Patrikka tulee yleiskristillisestä etunimestä Patrik. Heistä kuuluisin on pyhä Patrik Irlantilainen.

Entisen Melaselän tsasounan arvokasta perintöä jatkamaan rakennettiin Mutalahteen Jumalanäidin kappeli 1961. Se oli Suomen valtion rahoittamista jälleenrakennuskappeleista viimeinen. Vaihtoehtoiseksi paikaksi tsasounalle tarjottiin Nehvonniemeä. Hautausmaa perustettiin erilleen tsasounasta. Se sijaitsee tien varressa kolme kilometriä ennen Mutalahden kylää.

Mutalahden pyhäkön suunnitteli Selim Salonius ja ikonit maalasi Martha Neiglick-Platonoff.

Jumalanäidin syntymän praasniekkaa vietetään Mutalahdessa 8.9.

Mutalahden Jumalanäidin syntymän muistolle pyhitetyssä temppelissä on jälleenrakennuskauden arkkitehtuurille ominaisia piirteitä.

Ilomantsin Pötönkankaan hautausmaan kappeli

Pötönkankaan hautausmaa sijaitsee kolmen kilometrin päässä kirkonkylän keskuksesta.
Kappeli sijaitsee hautausmaan ortodoksisella puolella
osoitteessa Enontie 2-4

Hautausmaan ortodoksinen siunauskappeli rakennettiin 1917 hirsistä, jotka jäivät edellisestä Elian kirkosta sitä purettaessa. Hirsistä voi edelleen nähdä vanhan Elian kirkon rakennustapaa. Kappelissa toimitetaan vainajien muistopalveluksia eli panihidoja vainajien muistelupäivinä, sekä jouluna ja pääsiäisenä. Ruumiinsiunaukset toimitetaan nykyisin Elian kirkossa. Kappeli on kunnostettu äskettäin (2012).

Pötönkankaan hautausmaa on perustettu 1895. Ortodoksinen puoli siunattiin käyttöön 1918. Hautausmaan luterilaisella puolella on myös siunauskappeli sekä huoltorakennuksia.

Hautausmaan kappeli on pelkistetyn kaunis sisältäkin

Sonkajan Pyhän Ristin tsasouna

Pyhän Ristin tsasouna sijaitsee Sonkajassa. Ilomantsista Enoon vievän tien varressa. Matkaa Ilomantsin kuntakeskuksesta Enon suuntaan tulee noin 14 kilometriä. Tsasounan osoite on Issakantie 113, 82915 SONKAJA.

Sonkajan kylä sijoittuu kahdelle vaaralle Sonkajanjärven molemmin puolin. Järvi on poikkeuksellinen, sillä se laskee Jänisjoen valuma-alueen kautta Laatokkaan, eikä Saimaaseen, niin kuin muut Ilomantsin alueen vesistöt.

Sonkaja-nimestä on eri tulkintoja. Kyseessä lienee muinaiskantasaamen sana sogge-songe eli soppi tai nurkka. Sonkajanjärvi on Jänisjoen reitin päätepiste, eräänlainen nurkka. Toisaalta nimen on arveltu tulevan sauvoimia merkitsevästä sanasta. Jokea pitkin kuljettiin sauvoimien eli tsongapuiden avulla.

Sonkajan kylä kuului 1500-luvulta lähtien perevaarana eli veropiirinä Ilomantsin pogostaan. Asuttuja taloja oli viisi vuonna 1500, mutta nousi muutamassa vuosikymmenessä 17:ään. Matkaa linnuntietä Ilomantsiin on noin yhdeksän kilometriä.

Vanhimpia merkkejä kristinuskon vaikutuksesta on **kylän vanha kalmisto** Sonkajanjärven rannassa. Perimätiedon mukaan kalmiston perusti muromalainen munkki Gleb, joka kastoi kalmiston lähellä sijaitsevalla lähteellä sonkajalaiset kristinuskoon. Lähde on edelleen olemassa. Kalmistossa on todettu olevan vaikutteita myös niin sanotulta liettualaisajalta.

Toisen perimätiedon mukaan Sonkajassa käynyt **lähetysmunkki olisi munkki Ilja vuonna 1534**. Legendan mukaan hän tarkisti kalmiston ja hävitti pakanuuteen viittaavat hautamuistomerkit ja rakennelmat, sekä määräsi rakennettavaksi tsasounan.

Sonkaja autioitui muun Ilomantsin tavoin lähes kokonaan sotien seurauksena 1590-luvulla. 1617 Stolbovan rauhassa koko Käkisalmen lääni siirtyi Ruotsille, ja alkoi ortodoksien joukkopako rajan yli Venäjälle. Sonkaja säilyi kuitenkin pitkään ortodoksisena.

Perimätiedon mukaan Sonkajassa oli tsasouna vuosien 1535–1740 välillä. Luterilainen esivalta alkoi 1700-luvun alussa puuttua kyläkappeleiden ja niitä ympäröivien kalmistojen käyttöön. Ortodoksisia tapoja, kuten vainajien puolesta rukoilemista ja ruokailemista haudoilla pidettiin pahoina pakanallisina tapoina. Luterilaista esivaltaa harmitti etenkin se, että myös luterilaiset kyläläiset kävivät haudoilla ja toivat sadon uudishedelmiä siunattaviksi tsasouniin kiitoksena onnistuneesta sadosta. **Maaherra Jacob Henrik Wrede määräsi, että kaikki tsasounat oli hävitettävä 1740**. Ilomantsista hävitettiin Sonkajan, Ryökkylän, Ostronsaaren ja Ontronvaaran tsasounat.

258 vuoden tauon jälkeen valmistui perinteiseen karjalaiseen tyyliin rakennettu tsasouna Sonkajan kylälle 1998. Sen vihki käyttöönsä Joensuun piispa Panteleimon. Tsasounan paikka lohkottiin Tuomarilan tilasta Ristin pelto -nimiseksi tilaksi. Alueen lahjoittivat Irene ja Martti Tuominen. Tsasounan vuosijuhlapäivä on pyhän Ristin löytämisen ja ylentämisen muistopäivä 14.9. Tsasouna pyhitettiin Pyhän Ristin kunniaksi, sillä risti on kaikkien kristittyjen yhteinen symboli.

Sonkajan tsasouna on **koko kylän yhteinen voimainponnistus**. Erityisen aktiivisia olivat kylän luterilaiset. Tsasouna on Sonkajan kyläyhdistyksen näytö osaamisestaan ja kyvystä yhteistyöhön.

Lähtöajatus tsasounan saamiseksi nousi **Sonkajan ekumeenisista illoista** 1987. Alussa mukana olivat kirkkoherrat Rauno Pietarinen ja Martti Miettinen. Kylän koulu oli juuri lakkautettu, joten toimintoja oli saatava lisää. Kyläläiset halusivat kylän pysyvän aktiivisena. Syntyi ajatus tsasounasta.

Luterilaisen herätysjohtajan Henrik Renqvistin syntymäpaikkaa pidettiin oivallisena paikkana ekumeeniselle tsasounalle. Tsasounalle syntyi näin heti eräänlainen ekumeeninen henki. Ilomantsin ortodoksinen seurakunta osallistui rakentamiseen. Luterilainen seurakunta arvioi hanketta alkuvaiheessa.

Tsasounan sisustuksen toteutti Ilomantsissa opiskellut artesaaniryhmä. Kynttilänjalat, kattosipuli ja useimmat puukalusteet ovat heidän töitään. Muut kalusteet teki Nikolai Nousukangas. Ikoneita koristavat pyhät liinat eli käsipaikat teki ilomantsilainen tekstiili- ja käsipaikkatyöryhmä.

Kaikki tsasounan pyhät kuvat eli ikonit saatiin lahjoituksena. **Arvokkain ikoni on vanha pyhää Nikolaosta esittävä ikoni**, jonka lahjoitti Pro Ilomantsi-yhdistys. Ikoni on 1700-luvulta ja siihen on aikoinaan kuulunut myös *riisa* eli jalometallinen suojus. Deisis eli esirukousryhmän maalasi talkootyönä ikonimaalari Kyllikki Suvanto. Pyhän Ristin ylentämistä kuvaava ikoni on joensuulaisen Juhani Berghemin lahjoitus.

Tsasounan hirret on tuotettu **kyläläisten metsätiloilta**. Talkoisiin osallistuivat lähes kaikki kyläläiset. Rakennuspiirustukset laati Markku Kareinen. Ovet ja ovien metalliosat valmisti sonkajalainen käsityönopeuttaja Reijo Lehtinen.

Rakennuksen menoja rahoitettiin ”Elon kiehiset” -nimisellä runokirjalla, jonka tuotolla saatiin tsasounaan sähköt. Runokirjaan osallistui sekä sodan käyneitä kylän miehiä, että kylän lapset liikuttavilla runoillaan.

Henrik Renqvist

Kuuluisa luterilainen pappi, saarnamies ja Karjalan rukoilevaisuuden perustaja **Henrik Renqvist (Heikki Kukkonen)** syntyi 1.8.1789 Tuomarilan tilalla, joka oli Kukkosten hallussa. Myöhemmin tila siirtyi Vienan Karjalasta tulleelle Nykästen kauppiassuvulle 1935. Päärakennuksessa toimi kauppa.

Henrikin kerrotaan syntyneen heinätöiden lomassa Sonkajanjärven toisella puolella, jossa varsinaiset heinämaatkin sijaitsivat.

Henrik Renqvist (puhdas oksa) saarnasi väkevästi herätystä ja vaati tiukkaa kristillistä kuria ja lukutaitoa. Hän opiskeli Kuopion triviaalikoulussa ja teologiaa Turussa. Valmistuttuaan papiksi 1817 hän toimi ensin apupappina Liperissä, mutta riitautui maltillisen kirkkoherran kanssa. Kirkkoherra piti kiivasluonteisen Renqvistin herätystoimintaa yltiöpäisenä. Välikirjo johti karkottamiseen ensin Porvooseen 1824 ja sitten saarnaajaksi Svartholman linnasaareen 1826. Svartholman aikaa voidaan pitää karkotuksena, sillä herätystoimintaa pidettiin jopa valtiollisesti vaarallisena sen saaman suuren kannatuksen vuoksi.

Renqvist pääsi Sortavalan kappalaiseksi 1835, ja nousi nopeasti rukoilevan kansan keulakuvaksi. **Renqvistiläisyys eli Karjalan herännäisyys** korosti rukousta, raittiutta ja kääntymystä. Renqvistin mukaan tavoitteisiin päästiin erityisesti hengellisen kirjallisuuden avulla. Hän itse kirjoitti ja kustansi kirjallisuutta. Kaikkiaan hänen toimittamia kirjoja ilmestyi 66 kappaletta, joista suurin osa käännöksiä. Omista teoksista merkittävimpiä ovat ”Väärän opin kauhistus” ja ”Viinan kauhistus”. Renqvist kuoli lavantautiin 5.11.1866.

Renqvistiläisyys ei lopulta saavuttanut suurta suosiota Ilomantsissa. Hänet on haudattu Sortavalan hautausmaahan.

Renqvistin muistokivi ja reliefi paljastettiin tsasounan pihassa 1998. Sen kustansi Otavan toimitusjohtajana toiminut vuorineuvos Heikki Reenpää, joka on samoja Kukkusia kuin Henrik Renqvist.

Tsasouna on ekumeenisessa käytössä. Juhannuksena on evankelisluterilainen messu ja läpi kesän tiistaisin virsi-illat. Renqvistin syntymäpäivänä toimitetaan messu. Sähköliittymän asennuksen myötä luterilaisissa tilaisuuksissa tarvittavan urkuharmonin käyttö mahdollistui. Kappeli on nyt nopea myös lämmittää. Pääsiäisen aikaan kirkkaalla viikolla sekä jouluaattona seurakunnat järjestävät yhteisen hartaushetken ja läpi vuoden muita yhteisiä tapahtumia. Sonkajan kyläyhdistys luovutti tsasounan Ilomantsin ortodoksiselle seurakunnalle vuonna 1999.

Sonkajan Pyhän Ristin tsasouna sijaitsee kauniilla paikalla vaaran rinteessä. Sisältä kaksiosaiseen kappeliin liittyy kolmantena osana avokuisti.

Sonkajanjärven rannassa on muistoristi muinaisen kalmiston ja oletetun edellisen tsasounan lähellä.

Huhuksen Kristuksen taivaaseen astumisen tsasouna

Huhuksen tsasouna sijaitsee noin 31 kilometrin päässä Ilomantsin kuntakeskuksesta.

Ilomantsista Enoon kulkevalta tieltä
käännyttään noin 20 kilometrin kuluttua Kivilahdentielle.

Risteyksestä on matkaa tsasounalle noin 11 kilometriä.

Huhuksen tsasounan osoite on Huhusentie 31.

Ilomantsin kunnan itäisimmät kylät jäivät sodassa Neuvostoliitolle. Liusvaaralaisia ja kuolismaalaisia perheitä sijoitettiin paljon Huhuksen kylään Koitereen rannalle. Yhteensä uusia kyläläisiä oli noin 110 henkeä.

Kylän uudet ortodoksiasukkaat toivoivat tsasounaa. Kyse oli myös yhteisestä kokoontumispaikasta, ei pelkästään tsasounasta.

Rakentamisen pani alulle Huhuksen Ortodoksisten Nuorten Liiton (ONL) opintokerho, joka perustettiin 1949. Rukoushuonetoimikunnan puheenjohtajana toimi Pekka Martiskainen ja sihteerinä Vilho Puruskainen. Martiskaisen mielestä Huhukseen oli saatava tsasouna Liusvaaran tsasounasta saaduilla korvausvaroilla. Varat oli peräisin kauppias Mikael Piironen Kuolismaan tsasounalle lahjoittamista varoista.

Tontin lahjoitti Ada Mäkinen. Rakennuksen suunnitteli Uuno Korhonen. Kappelin nimikkoikonin maalasi Martha Neiglick-Platonoff. Muut ikonit ovat peräisin kirkkokunnan keskusvarastosta, eli eri puolilta Karjalaa evakuoituja.

Rakentamisen aloitti Kirkkojen Maailmanneuvoston ja ONL:n järjestämä kansainvälinen nuorten työleiri kesällä 1954, jonka organisoitiin liiton puheenjohtaja Erkki Piironen.

Tsasounan ulkonäkö ei oikein innostanut paikallisia huhuslaisia, eikä myöskään Korhosta. Korhosen mukaan piirustuksista oli poikettu ja eteiskäytävän pylväävät olivat liian alhaalla. Kellotornikin oli lisätty myöhemmin.

Korhosen mukaan tsasouna ei vastannut alkuperäistä suunnitelmaa, joten hevosetkin nauroivat kulkiessaan rakennuksen ohi. Korhonen uhkasi rakentajia oikeudella, jos piirustuksista poikettaisiin. Monien mielestä tsasouna ei ollut tsasounan näköinen, vaan jonkinlainen pirtin ja kappelin välimuoto.

Työtä jatkettiin paikallisin voimin, mutta rahapula pitkitti hanketta. Rakennushanke oli kaatumassa ONL:n päälle. Vuonna 1956 opetusministeri Virolainen tutustui maaherra Lauri Riikosen ja piispa Eino Sormusen kanssa rukoushuonetyömaahan. Jälleenrakennustoimikunta suostui myöntämään rahat lopputöihin. Lisäksi ONL joutui ottamaan lainan, johon seurakunta osallistui.

Ortodoksisten kirkkojen jälleenrakennusrahaston, ONL:n ja ortodoksisen seurakunnan yhteisrahoituksella kappeli valmistui lopulta 1964.

OLN lahjoitti valmiin tsasounan Ilomantsin ortodoksiselle seurakunnalle. Arkkipiispa Paavali vihki tsasounan käyttöönsä 26.6.1964.

Liusvaaran tsasounan esikuvan mukaisesti kappeli pyhitettiin Kristuksen taivaaseen astumisen muistolle. Huhuksen praasniekkaa vietetään siis helatorstaina.

Huhuksen tsasouna

Huhuksen tsasounan praasniekkaa vietetään helatorstaina

Pyhien apostolien Pietarin ja Paavalin tsasouna Hattuvaarassa

Hattuvaara sijaitsee noin 40 kilometriä Ilomantsin kuntakeskuksesta koilliseen. Tsasouna sijaitsee Hattuvaaran kylän keskellä päätien varressa. Ilomantsista lähdettäessä kuljetaan ensin Pogostantietä pohjoiseen noin kilometrin verran, ja käännytään sitten Hatuntielle. Tsasounan osoite on Hattujärventie 1.

Ilomantsin kunnan itäisimmässä osassa sijaitsevan Hattuvaaran tsasouna on Suomen vanhin jatkuvassa käytössä ollut kyläkappeli. Arkkitehtuuriltaan se edustaa vanhinta tunnettua karjalaista tsasounatyyppiä ja on suoraan verrattavissa Aunuksen Karjalan ja Äänisen alueen rakennusperinteeseen. Hattuvaaran tsasouna on Euroopan Unionin mantereella sijaitsevista pyhäköistä itäisin.

Tsasounan iästä ei ole varmuutta. Paikallisen perimätiedon mukaan ”tsasouna on ollut aina”. Nykyarvioiden mukaan kappeli olisi rakennettu 1792. Yleensäkin tsasounien iästä on usein vaikea sanoa mitään täsmällistä. Kirjallisia dokumentteja ei ole. Monessa kylässä tsasouna on saattanut olla samalla paikalla jo aiemmin.

Lieksan kirkkopuistossa sijaitseva Kristuksen kirkastumiselle pyhitetty tsasouna on rakennusmateriaaliensa puolesta todennäköisesti vanhempi kuin Hattuvaaran tsasouna. Rakennuspuun iän ajoitukseen perustuvissa tutkimuksissa on ilmennyt, että Lieksan tsasounan puut ovat 1760-luvulta.

Hattuvaaran tsasounaan erottamattomasti liittyvä tunnelmallinen kalmisto sijaitsee ikikuusikossa pyhäkön lähellä, noin 150 metriä kappelista luoteeseen.

Hattuvaaran tsasouna on nykyasussaan suorakaiteen muotoinen ja kaksihuoneinen. Eteishuoneen ja sisähuoneen välistä nousee matalahko 8-kulmainen kellotorni. Tornin sijainti esihuoneen katolla niin sanottuna kattoratsastajana on perinteisille karjalaisille tsasounille ominainen piirre. Sisähuoneen katonharjalla on sipulikupoli risteineen. Lautavuoraus vuorottelee pysty- ja vaakasuunnassa.

Hattuvaaran tsasounaa on korjattu useaan otteeseen. 1910-luvulla tsasounaan rakennettiin eteinen, torni ja ulkoseinien vuoraus apulaispiispa Kyprianon käyntiä varten. Sisältä kappelin seinät oli vuorattu pahvilla arkkipiispa Hermanin käyntiä varten 1936. Pahvit on sittemmin poistettu ja alkuperäiset hirret ovat näkyvissä.

Hattuvaaran tsasounaa on tutkittu paljon. Lars Pettersson, myöhemmin professori, teki tarkahkon tutkielman tsasounan arkkitehtuurista ja tsasounaan käytetystä rakennustekniikasta vuonna 1945.

Vanhoista asiakirjoista ilmenee, että tsasouna on alun pitäen ollut sisähuoneeltaan neliön muotoinen, mikä on vanhin karjalaisen tsasounan pohjamalli. Lyhyestä esihuoneesta on ollut sisäänkäynti etelään päin. Ovi on auennut sisäänpäin. Muutoksissa oviaukko tukittiin, todennäköisesti väliseinästä otetuilla hirsillä, kun esihuoneen ja sisähuoneen välinen seinä purettiin.

Hattuvaaran tsasouna ennen vuoden 1910 muutostöitä.
Kuva: Pettersson 1945.

Muutosten jälkeen sisähuone ei ollut enää neliön muotoinen, vaan suorakaiteen muotoinen. Sisähuoneen sivut ovat päätyjä pidemmät. Kellotornin 8-kulmaisuus, kuten myös 6-kulmaisuus, on nelikulmiota vanhempi muoto.

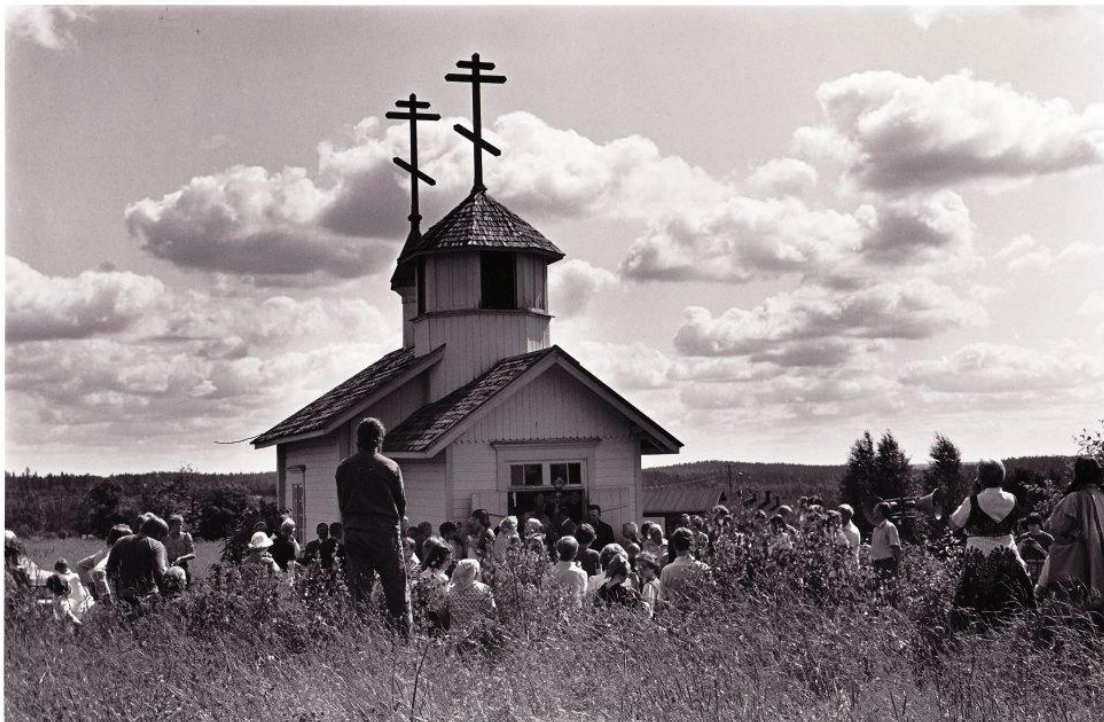
Kellotorni on lyhytnurkkaista salvostyyppiä. Samanlainen lohenpyrstötyyppi on ollut yleinen Itä-Karjalassa. Katto on harjakattotyyppiä, joka on kansanomaisen kattomuoto. Sisäpuolella on lautalaipio. Tsasounalla on ollut mukulakivistä ladottu kivijalka.

Pettersson vertasi Hattuvaaran tsasounaa Aunuksen Karjalan kyläkappeleihin, ja löysi monta yhtymäkohtaa: ulkoseinien pyöröhirsinen rakennustapa sekä sisähuoneen neliömäisyys. Eräs Petterssonin havainto oli myös se, että tsasounan runko-osaan verrattuna kattoratsastaja risteineen on huomattavan korkea.

Hattuvaaran tyyppin tsasounan salvostekniikka eli hirsien nurkkarakenne on yhteneväinen aunukselaisen kansanomaisen arkkitehtuurin kanssa. Petterssonin mukaan Hattuvaaran tsasounan tyyppi on niin selvästi itäinen, että se voisi olla mistä tahansa Aunuksen alueen tai Vienen länsiosista.

Perimätiedon mukaan Hattuvaaran tsasouna purettiin Suomen sodan aikaan 1800-luvun alussa, mutta hirret otettiin talteen ja numeroitiin. Rauhan tultua tsasouna koottiin uudestaan numeroitujen hirsien perusteella.

Tsasounan kirkonkello katosi jatkosodan aikana 1940-luvulla. Tsasouna selvisi toisesta maailmansodasta kuitenkin vahingoittumattomana, vaikka taisteluja käytiin ihan Hattuvaaran kylän tuntumassa. Tsasounan tornin kerrotaan toimineen suomalaisten sotilaiden yhtenä tähtystyspaikkana.

Hattuvaaran praasniekka (1970-luku).

Kuva: Pertti Kokki

Hattuvaaran tsasounan ikonit

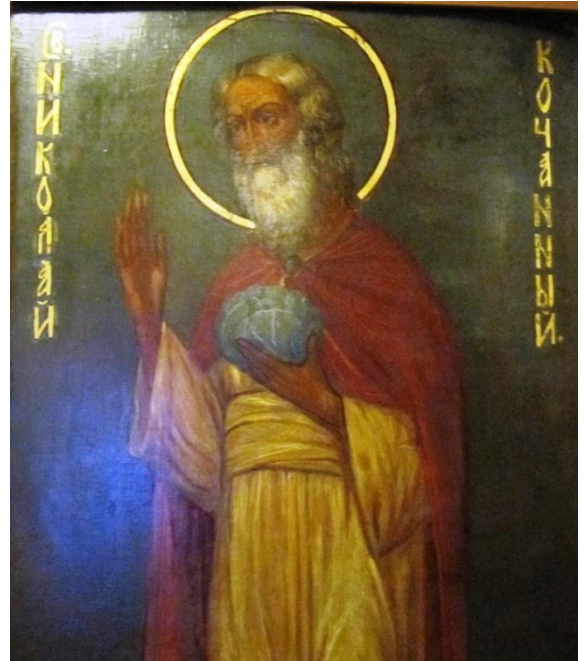
Tsasounan suuret ikonit on maalattu 1800-luvun lopussa ja tuotu Terijoelta. Etuseinän suuret ikonit muodostavat niin sanotun deisis- eli esirukousryhmän, jossa keskellä on kuvattuna Kristus ja Hänen oikealle puolelleen Jumalanäiti Maria kääntyneenä Vapahtajan suuntaan rukousasennossa. Vasemmalla puolella on Herran Edelläkävijä ja Kastaja Johannes kantamassa niin ikään esirukouksia Kristuksen puoleen.

Tsasounan nimikkoikonin ”Pyhät Apostolit ja Karjalan Valistajat” on maalannut tunnettu ikonimaalari Petros Sasaki 1980-luvulla. Ikonissa pyhät apostolit Pietari ja Paavali pitävät kädessään Hattuvaaran

pyhäkköä. Heidän vierelleen on kuvattu pyhät Karjalan valistajat ja apostoli Andreas, jota pidetään erityisesti pohjoisten alueiden apostolina.

Erityisenä ja harvinaisena ikoniaiheena mainittakoon salin oikealla seinällä oleva pyhä Nikolai Kaalinpäätä esittävä suurikokoinen ikoni. Nikolai oli houkka ja eli Novgorodissa 1300-luvun loppupuolella. Kirkon perinteessä nuo Kristuksen tähden houkat ovat arvostettuja pyhiä, sillä he noudattivat erittäin askeettista elämäntapaa ja ottivat kantaakseen kaikista vaikeimman kilvoittelumuodon, houkkuuden. Houkat tekeytyivät hulluiksi Kristuksen tähden ja laukoivat totuuksia maallisen ja kirkollisenkin esivallan ulkokultaisesta elämäntavasta. Nikolai vaelteli Novgorodissa repaisissa ja vähissä vaatteissaan kantaen kädessään kaalinkerää. Sillä hän ilkkui tsaarin vallanmerkkiä valtakunnanomenaa, joka tsaarien muotokuvissa kuvaa ehdotonta itsevaltiutta. Nikolai arvosteli elämän epäoikeudenmukaisuutta: kun hovissa syötiin herkkuja ympäri vuoden, tavallisen köyhän kansan oli tyydyttävä kaaliin, jos siihenkään.

Tsasounan monet vaiheet

Tsasouna sijaitsi aiemmin niin lähellä tietä, että suuremmat autot vaurioittivat kulkiessaan etuhuoneen räystästä monta kertaa. Hattuvaaralaiset esittivät arkkipiispa Hermanille 1952, että tsasouna siirrettäisiin rauhallisemmalle paikalle. Viimeisin muutos oli museoviraston ja tiepiirin yhteinen projekti. Tietä siirtämällä kappeli saatiin pois tien äärestä vuonna 1981.

Tsasounan vieressä on museorakennuksia ja kylän kuuluisimman runonlaulajan Arhippa Buruskaisen (1781–1846) muistokivi. Runonkerääjä Daniel Europaeus kävi runonkeruumatkallaan laulattamassa Arhippaa kesällä 1846. Europaeukselle Arhippa lauloi 19 runoa. Samana vuonna Arhipan tapasi myös August Ahlqvist. Ahlqvistin saalis Arhipalta oli viisi runoa.

Hattuvaarassa on ollut useita hautausmaita. Kylän vanha kalmisto sijaitsee tsasounan lähellä tunnelmallisessa ikikuusikossa. Uusi hautausmaa perustettiin 1939. Syyskesällä 1970 sinne valmistui pieni siunauskappeli.

Hattuvaaran tsasounan praasniekkaa vietetään Pyhien Apostolien Pietarin ja Paavalin päivänä 29.6. Apostolit Pietari ja Paavali ovat kristikunnan perinteessä tärkeimpiä apostoleja, eräänlaisia apostolien johtohahmoja, joten ortodoksisessa kirkossa on paljon heidän mukaansa pyhitettyjä kirkkoja ja tsasounia.

Petrin praasniekka, muistolitania kalmistossa (1990-luku).
Keskellä arkkipiispa Johannes.

Hattuvaaran suojeluspyhät Pietari ja Paavali

Pyhä Pietari (Simon Pietari, Keefas eli *Kallio*) oli Uuden Testamentin mukaan yksi Jeesuksen opetuslapsista ja apostoleista. Evankeliumien mukaan Pietari oli ammatiltaan kalastaja. Apostolien tekojen mukaan Pietari johti Jerusalemin seurakuntaa Jeesuksen kuoleman jälkeen. Kristillinen perimätieto olettaa hänen kuolleen marttyyrinä Roomassa vuoden 63 tienoilla.

Uudessa testamentissa esitetään neljässä kohdassa luettelo Jeesuksen opetuslapsista, ja vaikka joidenkin opetuslasten järjestys ja nimi luettelossa vaihtelee, on Pietari niissä aina ensimmäisenä. Matteuksen evankeliumin luettelossa lisäksi mainitaan Pietari sanoen: "ensimmäinen oli Simon, jota kutsuttiin Pietariksi".

Pietarin sijoittaminen opetuslapsista kertovien luetteloiden kärkeen saattaa kertoa siitä, että hänet kutsuttiin opetuslapseksi ensimmäisenä. Tätä vastaan puhuvat kuitenkin jotkin perustelut, kuten esimerkiksi se, että myös Andreas kutsuttiin opetuslapseksi Pietarin kanssa, eikä Pietari siis voinut olla yksin ensimmäinen opetuslapsi.

Pietariin viitataan Raamatussa useita kertoja hänen alkuperäisen Simon-nimensä lisäksi myös sanoilla Pietari ja Keefas. Uuden testamentin mukaan nämä nimet olivat Jeesuksen Pietarille antamia. Esimerkiksi Johanneksen evankeliumin mukaan Jeesus sanoi Pietarille heidän tavatessaan ensimmäistä kertaa: "Sinun nimesi on oleva Keefas." Nimi kuului Jeesuksen puhumalla aramean kielellä *Kephas* ja tarkoitti kalliota. Myös Matteuksen evankeliumissa kerrotaan tapauksesta, jolloin Jeesus antaa Pietarille tämän uuden nimen:

18 Ja minä sanon sinulle: Sinä olet Pietari, ja tälle kalliolle minä rakennan kirkkoni. Sitä eivät tuonelan portit voita.

Pietarin saaman nimen "Kallio" merkityksenä lienee kuvata Pietaria lujana ja vakaana. Kuvaannollisesti tällä tarkoitettaneen sitä, että Pietarin on oltava lujassa uskossaan muiden, uskossaan heikompien, tukena ja voimana.

Getsemanen puutarhassa Pietari puolusti Johanneksen evankeliumin mukaan Jeesusta tätä pidättämään tulleilta miehiltä. Pietarin myös kerrotaan lyöneen sotilaalta korvan irti. Jeesus kuitenkin kielsi Pietaria tekemästä aseellista vastarintaa, minkä jälkeen Jeesus vangittiin ja kuljetettiin pois.

Myöhemmin Pietarin kerrotaan toimineen mm. Rooman ensimmäisenä piispana. Pakanallisessa Rooman valtakunnassa kristinuskon voimallista julistamista alettiin vähitellen vastustaa. Perimätiedon mukaan Pietari naulittiin ristille pää alaspäin, koska hän ei mielestään ollut tarpeeksi arvokas kuollakseen samalla tavalla kuin herransa Jeesus. Ristiä, jonka poikkipuu on alhaalla, kutsutaan Pietarinristiksi.

Pietarin ristinkuolema ei ole täysin varma, mutta varhaiskristillisistä ajoista säilyneen perimätiedon perusteella sitä voidaan pitää varsin todennäköisenä. Sen mukaan Pietari ja Paavali kärsivät marttyyrikuoleman samana vuonna.

Paavali Tarsolainen (lat. *Paulus*) oli Uuden Testamentin mukaan varhaiskristillinen teologi ja lähetyssaarnaaja. Häntä pidetään apostolina, vaikka hän ei alkujaan kuulunutkaan Jeesuksen 12 apostolin joukkoon. Toimiessaan aktiivisesti juutalaisessa fariseusten lahkossa hän käytti juutalaista nimeä Saulia, mutta kääntymyksen alkoi käyttää roomalaista nimeään Paulusta, joka suomenkielissä Raamatussa on Paavali.

Jouduttuaan tekemisiin kristittyjen kanssa Paavali ryhtyi ensin ankarasti vainoamaan heitä. Hänen sanotaan muun muassa hyväksyneen ensimmäisen marttyyriin Stefanoksen surmaamisen. Paavali kääntyi kuitenkin pian itse kristinuskoon.

Paavali oli ensimmäisen kristillisen sukupolven merkittävin uskonoppinut. Hän julisti evankeliumia ja perusti seurakuntia kolmen vuosikymmenen ajan Rooman valtakunnan itäosiin. Paavalin kirjeet näyttivät suunnan kristinuskolle ja sen tulkinnalle.

Paavali ei ilmeisesti koskaan tavannut maanpäällistä Jeesusta henkilökohtaisesti, mutta kertoi ylösnousseen Kristuksen ilmestyneen hänelle. Luukas kuvaa Apostolien teoissa Kristuksen ilmestymistä Paavalille valona Damaskon tiellä ja kertoo tämän kuulleen Jeesuksen äänen.

Kokemukseen on saattanut kohdata eräänlaista kirkastumista, sillä Paavali kuvaa useammassa kohdassa Kristuksen kasvoilta säteilevää kirkkautta. Paavali oletettavasti tiesi, minkälaisia Pietarin kokemukset olivat olleet, sillä kolme vuotta kääntymisensä jälkeen hän oli noin kaksi viikkoa tämän vieraana. Paavali itse uskoi kohdanneensa ylösnousseen Jeesuksen ja ymmärsi tämän kohtaamisen kutsumusnäyksi, jossa hänet kutsuttiin julistamaan evankeliumia. Tämä kokemus sai hänet kääntymään kristinuskon vainoajista sen puolelle ja vaihtamaan nimensä.

Paavali jatkoi lähetystyötä Vähässä-Aasiassa, Makedoniassa ja Kreikassa ja perusti näille alueille lukuisia seurakuntia, muun muassa Korinttiin ja Efesokseen.

Paavali joutui monesti virkavallan käsiin ja kärsi muutenkin elämänsä aikana paljon. Hän esimerkiksi sai ruoskaniskuja ja raippoja, joutui kivitetyksi, kärsi kolmesti haaksirikon ja näki nälkää.

Kristillisen perimätiedon mukaan Pietari ja Paavali teloitettiin mahdollisesti samana vuonna. Koska Paavali oli Rooman kansalainen, hänet mestattiin miekalla. Tarkasta vuodesta ei ole varmuutta, mutta useimmiten Paavalin kuolinvuosi ajoitetaan keisari Neron vainoihin tai sen kynnykselle vuoteen 63 tai vuoteen 64.

Apostolien tekojen kertomus päättyy joko vuoteen 61 tai vuoteen 62, joten siellä, kuten ei muissakaan Uuden Testamentin kirjoissa mainita Paavalin kuolemasta mitään.

Pyhä Apostoli Paavali. Venäjän kuuluisimman ikonimaalari Andrei Rublevin maalaama ikoni 1400-luvulta.

Apostolit Pietari ja Paavali muiden apostolien ympäröimänä. Kreikkalainen ikoni.

Menetetyn Ilomantsin pyhäköt

Liusvaaran tsasouna

Liusvaara oli luovutetun Ilomantsin itäisin kylä. Asujaimistoltaan Livvus eli Liusvaara oli täysin ortodoksinen. Siihen kuului myös tunnettu Megrin kylä aivan Suomen ja Venäjän rajan tuntumassa. Megrissä toimi vanhauskoinen luostari aina 1920-luvun alkuun saakka.

Liusvaaran tsasounan rakensivat kylän omat miehet 1916, joista erityisesti mainitaan Davida Martiskainen. Hirret saatiin kylän metsistä. Kappelin lattiapinta-ala oli noin 8 x 5 metriä ja korkeus noin 4,5 metriä. Samalla paikalla oli ollut tsasouna jo niin kauan kuin muistettiin. Se oli pyhitetty Kristuksen taivaaseen astumiselle, ja peruskorjattiin juuri ennen talvisotaa 1939. Hyvän kuntonsa vuoksi Liusvaaran tsasounaa pidettiin rakennuksena arvokkaimpana Ilomantsin tsasounista. Tsasouna tuhoutui talvisodassa, mutta jumalanpalveluksia pidettiin jatkosodan aikana tsasounan paikalla.

Liusvaaran tsasouna poikkeaa muista Ilomantsin tsasounista. Se on ollut kolmihuoneinen. Neliömäisen sisähuoneen itäpuolella on ollut kapeampi, alttarihuonetta vastaava ulkonema. Länsipuolella taas on ollut tavanomainen esihuone, jonka yläpuolella on ollut neliömäinen suippokattoinen kellotorni.

Myös Liusvaaran tsasounan katto on poikkeuksellinen. Se on ollut niin sanottu aumakatto, mikä tarkoittaa, että rakennuksen kattorakenteessa on ollut kattotuolit. Katto on ollut pärepiteinen.

Liusvaaran tsasounassa oli piirteitä uusklassisesta rakennusperinteestä. Huhuksen tsasouna jatkaa Liusvaaran tsasounan perinteitä.

Liusvaaran tsasouna oli pyhitetty Kristuksen taivaaseenastumiselle.

Kuolismaan pyhien apostolien tsasouna

Kuolismaan tsasouna oli rakennettu 1870. Samalla paikalla oli ollut jo edellinenkin tsasouna. Kappeli oli pyhitetty apostoleille Pietari ja Paavali. Kuolismaan tsasounaa pidettiin Ilomantsin tsasounista huonokuntoisimpana. Tsasouna tuhoutui heti talvisodan alussa.

Kappelin iästä on ollut vaikea sanoa mitään täsmällistä. Perimätiedon mukaan tsasouna oli tehty entisestä aitasta vuosien 1796-1844 välisenä aikana. Entisten talousrakennusten muuttaminen tsasouniksi on ollut tyyppillistä erityisesti Äänisen alueella. Usein on käytetty juuri mittasuhteiltaan helposti tsasounaksi muunneltavia aittoja. Syy käytäntöön on monesti ollut rakennushirsien puutteessa. Kuolismaassa syy muuttaa vanha aitta tsasounaksi on varmaan ollut toinen, sillä kylä oli tunnettu runsaista metsistään.

Lattiapinta-alaltaan tsasouna on ollut 6,5 x 5,5 metriä. Korkeutta oli noin kolme metriä. Runko-osan ylimmät hirret oli mahdollisesti tehty myöhemmin. Kuolismaan tsasouna oli aluksi torniton, mikä viittaa Äänisen länsirannan ja vepsäläiseen rakennusperinteeseen.

Lars Petterssonin mukaan Kuolismaan tsasouna oli tyyliltään Hattuvaaran tsasounatyyppiä ja siten suurin piirtein samanikäinen. Kyseessä oli syrjäisten ja köyhien kylien kappelimuoto, tilapäinen ja kansanomainen, jopa ”primitiivinen, eikä juuri lainkaan kirkollinen” (Pettersson).

Kuvien perusteella kappeli on ollut yksihuoneinen. Sisähuone on ollut perinteisen neliömäinen ja sen edessä on ollut samanlevyinen kapea avokuisti. Kuolismaan tsasouna oli Hattuvaaran tsasounan tavoin ulkopinnoiltaan pyöröhirsinen.

Kuolismaan tsasounan nurkat olivat pitkänurkkia, eli hirret jatkuivat nurkasta ulos seinien ulkopuolelle. Seinäkäsittelynsä ja nurkkamuotonsa puolesta Kuolismaan tsasouna liittyy aunukselaiseen, kansanomaiseen asunto- ja tsasouna tyyppiin. Kuolismaan tsasounan tyyppi on niin selvästi itäinen, että se olisi voinut olla mistä tahansa Aunuksesta tai Vienan länsiosista.

Kuolismaa nousi yllättäen eräänlaiseksi ortodoksisen ja luterilaisen seurakunnan väliseksi kiistaksi. 1926 tuli esille tieto, että luterilaisella seurakunnalla oli tarkoitus perustaa Kuolismaahan rukoushuonekunta. Rahoitus olisi tullut valtiolta.

Ortodoksit kummastelivat aikomusta, sillä vaikka Kuolismaalaisista noin puolet olikin luterilaisia, sen itä- ja pohjoispuolella asui vain ortodokseja. Heräsi epäily, haluttiinko ortodoksit liittää luterilaisen sisälähetyksen keinoin luterilaiseen kirkkoon.

Ortodoksit vaativat selvitystä luterilaisen kappelin tarpeellisuudesta. Ortodoksisen seurakunnan mielestä valistustyötä oli itäisissä kylissä kyllä tehtävä, mutta valistuksen oli oltava ortodoksista.

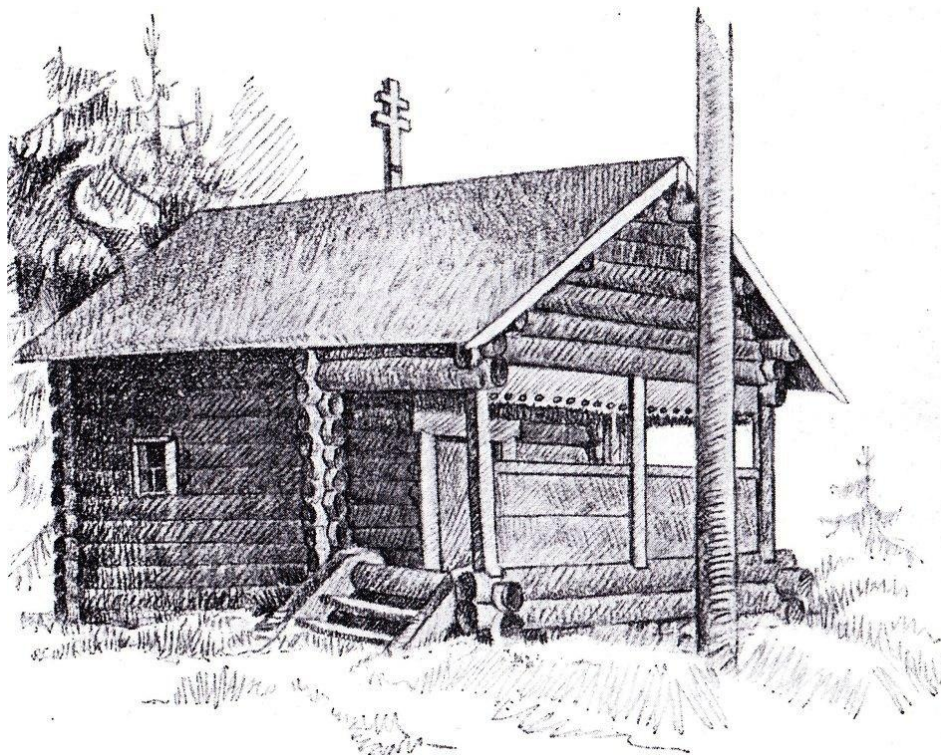
Vastavetona ortodoksinen seurakunta vaati, että seurakunnan toisen papin virka oli sijoitettava Kuolismaahan. Näin tapahtuikin lopulta 1935.

Pappeina Kuolismaassa ehtivät toimia Anatoli Ortamo ja Demetrios Lintu ennen talvisotaa. Kuolismaan tsasounan kuntoa kävi tarkastamassa arkipiispa Herman vuonna 1930. Vierailun jälkeen tsasounaa kunnostettiin; sitä nostettiin 15 senttiä, nurkkien alle asetettiin kivet ja rakennettiin kellotorni. Enempää ei uskallettu korjata, sillä rakennuksen pelättiin hajoavan.

Syksyllä 1939 seurakuntaneuvosto pyysi kirkollishallitukselta piirustukset uutta kirkkoa varten. Kirkosta piti tulla arkkitehtuuriltaan suomalaiskansallinen. Kauppias Mikael Piironen testamenttasi 250.000 markkaa

uutta kirkkoa varten. Vanhasta tsasounasta oli tarkoitus tehdä eräänlainen kirkollinen museo. Uuden tsasounan rakennushanke olisi todennäköisesti toteutunut, ellei sotaa olisi tullut.

Ortodoksien ja luterilaisten suhteet olivat yleensä hyvät, varsinkin tavallisten naapurusten tasolla. Seurakuntien viranhaltijoiden välillä oli välillä eripuraa. Kuolismaan aiheuttama kahnaus oli kuitenkin varsin poikkeuksellinen.

Kuolismaan pyhien apostolien tsasouna. Piirros.
Kuva: Pettersson 1945.

Melaselän Jumalanäidin syntymän muistolle pyhitetty tsasouna

Melaselkä oli luovutetun Ilomantsin suurin kylä. Sodan jälkeen melaselkäläiset, noin 200 henkeä, asutettiin jäljelle jääneeseen Ilomantsiin, useimmat Mutalahteen ja Nehvonniemeen, eli muutaman kilometrin päähän vanhasta pääkylästä. Kaikkiaan vanhan Ilomantsin asukkaita asutettiin noin 1600 henkeä. Alun perin Melaselän kylän nimi oli Noutlahti. Melaselän historia alkaa jo 1400-luvulta.

Melaselän tsasounien historia alkaa viimeistään vuodesta 1766, jolloin luterilainen tuomiokapituli myönsi luvan Melaselän tsasounan rakentamiselle. Luvan myöntäminen oli poikkeuksellista, sillä vain muutama vuosi aiemmin, 1740, oli annettu määräys kaikkien tsasounien hävittämisestä. Perusteluna melaselkäläisten anomuksen hyväksymiselle oli pitkä välimatka kirkonkylälle.

1700-luvun lopussa Ilomantsissa oli vain Melaselän ja Koveron tsasounat. Melaselän tsasouna tuhoutui jatkosodassa 1941. Jälkipolville muistona säilyi upea Tihvinän Jumalanäidin ikoni, joka on nykyisin Elian kirkossa Ilomantsissa. Muuten kappelin sisustusta on kuvailtu varsin yksinkertaiseksi.

Melaselkäläiset suunnittelivat kylään suurempaa pyhäkköä 1900-luvun alussa. Yhtenä vaihtoehtona esitettiin Ilomantsin ortodoksiselle kirkkoneuvostolle pyyntö saada entisen Elian kirkon hirret uuden kirkon rakentamista varten 1909. Hanke kuitenkin jäi toteutumatta.

Tsasouna oli pystyssä vielä keväällä 1941, mutta neuvostoliittolainen sotajoukko tuhosi sen myöhemmin peräytyessään Melaselästä. Seurakuntakertomuksen mukaan sodassa tuhoutunut tsasouna oli rakennettu ennen vuotta 1844. Uudemman tiedon mukaan se oli rakennettu 1859.

Melaselän tsasounan isäntänä ja maallikkopalvelusten toimittajana oli lampuoti Ivan Vilokkinen ja hänen jälkeensä vaimo Maria Vilokkinen.

Perimätiedon mukaan tsasouna siirrettiin rannan lähellä olevasta kalmistosta noin 150 metriä ylemmäksi. Sen jälkeen kappeliin tehtiin muutoksia. Ennen muutoksia tsasouna on ollut yksihuoneinen.

Professori Lars Petterssonin mukaan tsasounasta tehtiin muutostöissä kaksihuoneinen. Samalla lisättiin 8-kulmainen kellotorni. Sisähuone on ollut suorakaiteen muotoinen, ja molemmille huoneille oli yhtenäinen katto. Sisäänkäynti on ollut eteishuoneen länsiseinässä.

Sisähuoneen seinät ja katto oli ulkoapäin **vuorattu päreillä**. Ulkoseinät oli maalattu punaisiksi. Melaselän tsasounan alkumuoto on todennäköisesti ollut selvästi itäistä salvostyyppiä.

Melaselän tsasouna oli pyhitetty Jumalanäidin syntymälle.
Kuva: Pettersson 1945.

Melaselän tsasounan Jumalansynnyttäjän Tihvinäläinen ikoni, juhlapäivä 26.6.

Melaselän Jumalanäidin ikoni oli sodan aikana joutunut omille teilleen. Ikonin toimitti seurakunnalle Pogostan Hilikka eli päätoimittaja **Hilkka Kuusela** joltakulta henkilöltä kirkkoherran Hannu Loiman aikana 1960-luvulla. Erään tarinan mukaan se oli ollut tiskipöydän kantena! Toisen legendan mukaan ikoni oli ollut jonkin talon vintillä Patrikassa. Ikoni palvelee rukoilijoita nykyisin Elian kirkossa Ilomantsissa. Valokuvakopio on Mutalahden tsasounassa.

Isä Hannu Loima vei ikonin kunnostettavaksi Helsinkiin, jossa konservaattori Veikko Kiljunen entisöi sen 1970-luvulla. Huonokuntoinen ikoni kunnostettiin uudestaan vuonna 2002 tiistaiseuralaisten piirakkatalkoilla keräämien varojen turvin. Lisäksi saatiin lahjoitukset konservointia varten Ilomantsin ja Tuupovaaran osuuspankeilta, sekä eräiltä nimettöminä pysytteleviltä seurakuntalaisilta.

Jumalanäidin Tihvinäläinen ikoni konservoitiin Valamon konservointilaitoksella. Ikonin konservoinnissa havaittiin, että sinisen taustan alla on kultapohjainen vanhempi samanaiheinen ikoni. Tutkimuskuvissa löydettiin vanhemman ikonin teksteissä valmistumisvuosi 1756.

Alapuolella oleva teksti on Tihviniläisen ikonin tropari:

Auringon kaltaisena ihmeellisesti ilmestynyttä kuvaasi kunnioittaen taivaan lahjana me Sinusta syntynyttä Kristusta Jumalamme kiitämme ja Sinua ylistämme. Rukoile oi Valtiatar, varjelusta ja pelastusta kaikille, jotka Poikasi jumalallisen ja Sinun kunniallisen ikonin edessä rukoilevat oi puhtain Neitsyt.

Vuottoniemen tsasouna

Vuottoniemen kylä sijaitsi noin kahdeksantoista kilometriä Kuolismaasta pohjoiseen. Kylään mentiin Kuolismaasta päin kahden sillan yli. Vuottoniemi oli salokylä, eikä sen kyläraitilla koskaan huristeltu autoilla. Vuottoniemestä itään sijaitsi viime vuosisadan alkuun saakka Pahkalammin rannalla vanhauskoisten luostari.

Jumalanäidin kuolonuneen nukkumiselle pyhitetty tsasouna sijaitsi Ala-Vuottojärven länsirannasta ulkonevalla niemellä. Pyhäkkö oli rakennettu 1900-luvun alussa. Tsasouna tuhoutui heti talvisodan alussa 1939. Samalla paikalla Ala-Vuottojärven länsirannan niemellä oli sijainnut jo aiempi tsasouna. Vanhempi tsasouna on ollut olemassa jo ainakin vuonna 1844.

Kuvamateriaalin perusteella voidaan sanoa, että Vuottoniemen tsasouna on ollut kaksihuoneinen. Neliömäisen sisähuoneen edessä oli lyhyempi esihuone, jonka yläpuolella oli 8-kulmainen matalakattoinen kellotorni. Neliömäinen sisähuone noudattelee Hattuvaara-tyyppistä rakennustapaa, ja on siten yhdistettävissä Aunuksen Karjalan ja Äänisen alueen kappeleihin. Myös kellotornin 8-kulmaisuus on 4-kulmaista vanhempi rakennustapa. Tsasouna on ollut lattiapinta-alaltaan noin 5 x 7 metriä ja korkeutta sillä on ollut 4,2 metriä.

Pärepeitteinen katto on ollut länsiosastaan aumattu, eli siihen on voinut kuulua kattotuolit. Salvaustekniikaltaan Vuottoniemen tsasouna on ollut lyhytnurkkainen, mikä tarkoittaa, että hirsien päät eivät ole tulleet ulos ulkonurkasta. Tämä tapa rakentaa yleistyi 1800-luvun puolivälin jälkeen. Vuottoniemen tsasounan, kuten kaikkien muidenkin menetettyjen alueiden kappeleiden arkkitehtuurin arvioinnissa, on pitäydyttävä valokuvamateriaaliin.

Vuottoniemen tsasounan etupäätä koristivat räystääslaudat.
Kuva: Pettersson 1945.

Ilomantsin vanhauskoisuus

Vanhauskoisuus on ortodoksisesta kirkosta 1660-luvulla eronnut ryhmä, joka **ei hyväksynyt kirkossa tehtyjä liturgisia uudistuksia**, joihin liittyi liturgisten ja muiden tekstien kääntäminen uudestaan kreikan kielestä käyttökieleen. Osa uudistuksista oli pelkästään käytännöllisiä ja ulkoisiin tapoihin liittyviä muutoksia, kuten ristinmerkin tekeminen.

Vanhauskoisuus radikalisoitui nopeasti. Vanhauskoiset kieltäytyivät olemasta missään tekemisissä virallisen kirkon ja valtion kanssa. Näin ollen tsaarin hallinto alkoi vähitellen vainota vanhauskoisia, mutta vainon kasvaessa vanhauskoisliikkeen fanaattisuus vain lisääntyi.

Monet vanhauskoisyhteisöt siirtyivät **syRJäseuduille pohjoiseen**. Heitä tuli myös Suomen puolelle Hattuvaaraan, Melaselkään, Liusvaaraan ja Pahkalammille. Yhteisöjä perustettiin raivaamattomaan korpeen rauhallisille seuduille. Hattuvaara sai uudet asukkaat 1700-luvun puolivälissä Aunuksen Karjalasta ja Vienasta. He lienevät olleet vanhauskoisia.

Vanhauskoiset kaskesivat, pitivät karjaa, metsästivät, sienestivät ja marjastivat. Petroskoihin vietiin voita, talia, lintuja ja höyheniä. Luostareiden talous perustui pitkälti lahjoituksiin, joita suurten venäläisten kaupunkien vanhauskoiset porvarit lahjoittivat luostareille.

Vuosina 1750-1770 vanhauskoisilla oli myös oma pappi, Kirilä Vasiljev, jota nimitettiin ”jouhipapiksi” hänen jouhesta tehdyn päähineensä vuoksi.

Vanhauskoisilla oli matkoillaan mukanaan omat ruokailuvälineet, sillä heidän oli kielletty käyttää samoja ruokailuvälineitä väärauskoisten eli luterilaisten ja ortodoksien kanssa.

Vanhauskoisilla oli luostarit Megrissä ja Pahkalammilla, sekä kelja Liusvaarassa. Toiminta pidettiin kauan salassa, sillä määräysten mukaan kaikkien oli käytävä virallisissa kirkoissa. Vanhauskoisille määräys käydä virallisessa ortodoksisessa kirkossa oli kauhistus. Kerrotaan, että määräystä uhmanneista luostareista takavarikoitiin kellot 1842, mikä oli suuri menetys munkeille. Kellot sijoitettiin Elian kirkkoon Ilomantsiin.

Samanuskoiset luostarit pitivät keskenään tiivistä yhteyttä. Pahkalammin ja Megrin luostareiden välissä kulki polku, joka soiden kohdalla oli tehty kapulasillaksi. Yhteys oli vahvaa myös Juuassa sijaitsevaan Pyötikön vanhauskoisluostariin.

Pahkalammin luostari perustettiin 1798 Pahkalammin rannalle. Luostarin perustaja oli Aunuksesta paennut loismies Marki Aleksandroff. Pahkalammin luostarin rakennukset olivat suuret. Päärakennus oli kaksikerroksinen. Yläkerrassa toimi kirkko, jossa oli runsaasti ikoneja ja jopa 300 vuotta vanhoja kirjoja.

Lisäksi luostarin lähellä oli **kaksi erakkolaa**. Akim Petroff asui kolmen kilometrin päässä luostarista ja Pavil Ivanoff Hodulainen neljän kilometrin päässä.

Pahkalammin luostari oli kohtalaisen suuri. 1900-luvun alussa siellä kilvoitteli yli 20 jäsentä. Luostarilla oli paljon eläimiä, mutta ei missään tapauksessa koiria, joita pidettiin saastaisina. Uskomuksen mukaan jos koira tuli lähistölle, ei enkeli tullut kuuteen viikkoon luostariin. Sikoja ei suvaittu, mutta kissoja pidettiin. Luostarin hevoset olivat niin hyviä, että ne jaksoivat juosta syömättä kuuden peninkulman matkan Ilomantsin kirkonkylään. Myös kalastus oli hyväksyttävää. Luostarilla oli 80 kalaverkkoa ja kaksi nuotaa.

Pääelinkeino oli kuitenkin kaskeaminen. Pahkalammin luostarin viimeinen asukas oli nimeltään Kirilä Maksimainen.

Jaroslavilainen porvari Konstantin Tichanoff kilvoitteli Pahkalammin luostariin liitettyssä Joutenlampi-nimisessä keljassa. Joutenlammen sijainti on epäselvä. Sillä lienee tarkoitettu Pahkalammin kaakkoon sijaitsevaa Joutsenlampea.

Megrin luostari

Megrin luostari sijaitsi Ilomantsin pitäjän itäisimmässä osassa Megrijärven länsirannalla. Järven halki kulki Suomen ja Venäjän raja. Järvessä olevassa Mustasaaressa sijaitsi luostarin hautausmaa. Suurehkossa päärakennuksessa oli useita huoneita. Viimeisin huone oli sisustettu eräänlaiseksi kappeliksi, jonka seinillä oli paljon ikoneja rivissä.

Megrin luostarin perusti Danila Halonen oli todennäköisesti kotoisin Juuan Pyötiköstä, Vuokon kylästä. Vähitellen Megrin yhteisö kasvoi. Megri oli aluksi miesluostari. Myöhemmin sinne tuli myös naisia, joita varten rakennettiin uusia huoneita 1840-luvulla. Erillisissä rakennuksissa eli munkkeja perheineen.

Luostareiden asukkaat liikkuvat **rajan yli Aunuksen Karjalaan**, josta tuli ajoittain myös uusia jäseniä yhteisöihin. Luostarit saivat rahallista apua Venäjän suurten kaupunkien vanhauskoisilta ja muita lahjoittajilta. Megrin luostariin liittyi myös Liusvaaran kelja, jota isännöi Jegor Afanasinpoika Martiskainen. Perinteisestä luostarikäytännöstä poiketen useimmat vanhauskoisluostareiden asukkaat elivät avioelämää. Lapset saivat sukunimekseen Bogdanov eli Jumalan antama.

Megrin luostari toimi 1900-luvun alkuun saakka. Luostarin toiminnan loputtua luostarin maat siirtyivät Enso-Gutzeitin hallintaan ja rakennukset siirtyivät rajavartiostolle. **23 vanhaa ikonia kuljetettiin Pohjois-Karjalan museoon 1922.** Määränpäänsä saavutti 18 ikonia.

Vanhauskoisluostareissa ei ollut erillisiä kirkkorakennuksia, vaan kappelit oli rakennettu talojen sisähuoneisiin. Perimätiedon mukaan Megrin kylässä vietettiin praasniekkaa livanan päivänä eli Johannes Kastajan muistopäivänä.

Megrin luostarista on jäljellä enää kivijalka.

Ilomantsilaisten elintapoja

Kaskeaminen

Yleisin maanviljelymuoto oli kaskeaminen, joka tehtiin niin sanottuihin yleisiin metsiin, jotka sijaitsivat kylien ympärillä. Metsät olivat yhteisomistuksessa ennen isojakoa, jossa maat jaettiin kyläläisten kesken tiettyssä suhteessa.

Kaskeamisessa metsä yleensä ensin pyällettiin, eli puut kuivutettiin pystyyn. Seuraavana kesänä metsä poltettiin, jolloin ravintoaineet jäivät maaperään. Tavallista oli, että poltettuun maahan istutettiin kaskiruis vasta seuraavana kesänä. Kaskiruista on viljelty jo 1000-luvulla. Muita viljelykasveja olivat kaskiohra, pellava, tattari ja kaskinauris.

Kaskia eli erityyppisiä, metsätyypistä riippuen. Oli tavallista, että yhtä kaskea voitiin käyttää vain kerran, eli viljelyä oli vain yhtenä kesänä. Joissakin tapauksissa seuraavana kesänä voitiin viljellä toista viljelykasvia.

Kun kaski oli käytetty loppuun, täytyi odottaa taas metsän kasvamista. Kaskikierto oli noin 40 vuotta. **Kaskesta saatu tuotto oli hyvä, parempi kuin peltoviljelyssä**, sillä kaskettu maa oli erittäin ravinteikasta. Ongelmana oli se, että kaskeaminen oli erittäin kuluttava viljelymuoto. Hyvä metsä menetettiin pitkäksi ajaksi. Jo 1800-luvulla ymmärrettiin metsän arvo. Kaskeamista alettiin pitää metsän haaskauksena.

Pellot yleistyivät 1800-luvulla nopeasti. Peltoviljelyn etuna oli se, että satoa saatiin joka vuosi, tosin monesti sato oli heikko. Viimeisiä kaskia poltettiin Ilomantsissa kuitenkin vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.

Eläimiä on pidetty siitä lähtien, kun asutus vakiintui. Ilomantsi sai pysyvät asukkaansa arvioiden mukaan 1000-luvulla. Pysyvät asukkaat olivat Laatokan seudun heimoja, joita ruvettiin myöhemmin kutsumaan karjalaisiksi.

Ilomantsissa oli noin 6500 lehmää vuonna 1875. Karjaeläimistä oli ylituotantoa, joten **lehmiä vietiin vuosittain 150 kappaletta Viipurin lääneihin ja Venäjälle**. Kaikissa perheissä oli ainakin yksi lehmä. Lypsykarjatalous vahvistui, ja Ilomantsista vietiin voita Pietariin saakka.

Käytännössä kaikki tilat olivat pienviljelytiloja. Ammattien eriytymistä oli vähän vielä 1800-luvulla. Tietenkin tarvittiin suutareita, räätäleitä, apteekkareja, lääkäreitä, virkamiehiä ja pappeja, mutta näilläkin oli yleensä toisena elinkeinona karjankasvatus tai maanviljely. Ortodoksinen pappila oli myös maatala palkollisineen.

Erätalous täydensi pienviljelijän elinkeinoa, sillä pieni tila ei mahdollistanut ympärivuotista tienestää. Lehmät lypsivät huonosti talvella. 1800-luvulla yleistyivät metsätyöt, jotka tarjosivat lisätienestää. Metsä työllisti paljon ilomantsilaisia.

Metsätyömiehet edustivat uutta, palkkatyöhön perustuvaa yhteiskuntaluokkaa. Savotoihin osallistui kaikki kynnelle kykenevät, kun metsäyhtiöt (Arppen perilliset) järjestivät massiivisia hakkuita 1880-luvulta lähtien. Työ oli raskasta ja olosuhteet ankarat. Asuinolot olivat usein siivottomia ja aikalaiskuvausten mukaan miehet viettivät paheellista elämää. Rautatietä Ilomantsiin vastustettiin mm. sen takia, että se tuo ”irtolaisia ja roskasakkia” paikkakunnalle metsätöihin, aivan niin kuin Suojärvellä oli tapahtunut.

Metsätyöt ja tukinuitto veivät työvoimaa maataloudesta, sillä vuonna 1927 laskettiin metsätöissä ja uitoissa olleen jo noin 4500 miestä. Kämpäläki 1928 paransi metsätyöntekijöiden asemaa. Huippukausi hakkuissa oli 1950-luku.

Vielä vuonna 1967 ilomantsilaisista peräti 28 % sai toimeentulonsa metsätöistä.

Teollisia työpaikkoja oli erittäin vähän. Vasta Möhkön rautaruukki (1848) toi uuden yhteiskuntaluokan. Möhkön ruukki oli Suomen suurin 1876-1877. Sen vuosituotanto oli 3.300 tonnia. Raudantuotannossa oli noin 100 järveä. Merkittävin oli Koitere.

Savutupa oli yleisin asumismuoto

Lähes kaikki tuvat olivat Ilomantissa 1900-luvun alkuun asti niin sanottuja savupirttejä tai savutupia. Se tarkoitti, että erillisiä hormoneja ei tuvissa ollut.

Tupa lämmitettiin kiuasuunilla, joka sijaitsi sisääntulon vieressä. Tuvan seinissä oli savulle ulosmenoreiät. Tuvan seinät olivat mustat savusta, kunnes aika ajoin hirret veistettiin uudelleen vaaleiksi. Savutorpan tunnelmaa voi aistia savusaunassa. Savupirtissä romantiikka oli tosin kaukana.

Ikkunoita ei savutuvassa ollut, vain pienet reiät seinissä, jotka voitiin tilkitä. Valoa pirttiin saatiin pärettä polttamalla tai ovea auki pitämällä.

Savupa oli energiataloudellinen, sillä kaikki lämpö jäi periaatteessa tuvan sisään. Mutta silloin kun tupaa lämmitettiin, olo on saattanut olla tukala.

Savupirtti oli vaarallinen, sillä poltettaessa syntyi myös häkää. Toisaalta häkävaara tiedettiin. Pimeä savupirtti kuumine kiukaineen oli vaarallinen leikkipaikka lapsille. Heti keväällä, kun vain suinkin oli mahdollista, ainakin talon nuorempi väki siirtyi nukkumaan aittoihin, eli tilan varastorakennuksiin.

Uloslämpiävää uunia pidettiin tehottomana, ennen kuin keksittiin, että ulos virtaava lämpö voitiin kierrättää muurissa, jolloin koko muuri lämpiää.

Uloslämpiäviä taloja oli vain paikkakunnan hyvälistön rakennukset, kuten seurakuntien pappilat. Ilomantsissa ensimmäiset ikkunaruudut asennettiin luterilaiseen pappilaan 1700-luvun alkupuolella. Lasi oli kallista ja kuljetusmatkat pitkät. Savupirtti säilytti asemansa kauan, erityisesti juuri Ilomantsin kaltaisissa syrjäpitäjissä.

Ortodoksit ja luterilaiset erosivat toisistaan tavoissaan, pukeutumisessaan ja kielessään. Varhaisten kuvausten mukaan ortodoksit opettivat lapsilleen käsityötaitoja enemmän kuin luterilaiset ja ortodoksit olivat myös varakkaampia. Ortodoksien ruokavalio oli monipuolisempi ja terveellisempi, johtuen paastoajoista. Yleisin ruuan valmistusmuoto oli uunissa hauduttaminen. Siksi tuvissa oli usein suuret uunit.

Ilomantsin runollista menneisyyttä

Karjalan metsäruusu Mateli

Mateli Kuivalatarta pidetään Suomen kansan muinaislyriikan edustavimpana laulajattarena. Hän oli varhaisin nimeltä tunnettu suomalainen naislyyrikko.

Elias Lönnrot laulatti Mateli Kuivalatarta kahden päivän ajan syksyllä 1838. Lönnrot oli tuolloin kahdeksannella runonkeruuretkellään, jonka tarkoituksena oli viimeistellä jo lähes valmis Kantelettaren käsikirjoitus.

Retken runoanti oli niin runsas, että **Lönnrot joutui toimittamaan teoksen uudestaan**, kun Karjalan erämaan metsäruusu Mateli oli runonsa laulanut.

Matelin laulamia runoja saattaa olla jopa 94 kappaletta. Tarkkaa määrää ei tiedetä, sillä Lönnroth ei tapansa mukaan merkinnyt jokaisen runon kohdalle, keneltä hän oli sen taltioinut. Mateli on kuitenkin ainoa laulaja, jonka Lönnrot mainitsee **Kantelettaren esipuheessa**.

Soitto on surusta tehty

Mateli Kuivalatar (8.5.1771–29.12.1846) eli Magdaleena Ikonen oli kotoisin Huhuksen kylästä, ja siellä Koitereen runomaisemassa hän asui myös enimmän osan elämästään. Mateli oli karjalainen talonpoikaisnainen, jota elämä kohteli kovin kourin. Hän jäi leskeksi verrattain varhain ja sai elättäväkseen yhdentoista lapsen katraan.

*"Alahall on allin mieli
uiessa vilua vettä
sukkeloitessa suloa
jään alaista järkyttäissä –
alempana minun sitäi.
Vilu vatsa varpusella
istuissa jääoksalla –
vilumpi minun sitäi."*

Aiemmin kuulemansa runoainekset, omat kohtalonsa ja tarkat havainnot luonnosta Mateli solmi herkiksi runoiksi. joita hän alkuun lauloi naapureittensa, sittemmin koko Suomen ja jopa koko maailman iloksi.

Kovaosaisuus kuuluu monissa Matelin runoissa:

*"Kaikki on katala nähnyt,
koitellut kovaosainen,
vaan ei oo korppia kokenut,
syönyt lientä mustan linnun,
maitoa mahon jäniksen".*

Matelin lauluissa näkyi myös suru siitä, ettei päässyt naimisiin vasta kuin 21-vuotiaana:
"kun ei naitu naintavuonna, otettu otantavuonna",

vaikka hänessä oli:

***”ahoraian rakkautta,
noropihlajan pituutta,
kangaskoivun kauneutta,
norokoivun notkeutta”.***

- Mateli ei eläessään ehtinyt tietää, että hänen runonsa on painettu kirjaan.

Lähiympäristössään hän oli kuulu laulaja ja parantajana kunnioitettu. Hänen luokseen tultiin hakemaan parannusta pitkänkin matkan takaa.

- Matelia myös pelättiin, eikä hänen taiteellista luonnettaan aina ymmärretty. Häntä pidettiin noitana ja ”metsissä juoksijana”.

Mateli on haudattu pogostalle Kauppatien varressa paloasemaa vastapäätä sijaitsevalle vanhalle Varisvaaran kalmismaalle.

Mekrijärven ortodoksinen runokylä

Vatjan viidenneksen verokirjan mukaan vuonna 1500 Ilomantsin pogostaan kuului 17 kylää. Kooltaan pääkylän vertainen oli Mekrijärvi, joka sijaitsee Hattuvaarantien varressa noin 10 kilometrin päässä kirkonkylästä. Mekrijärven kylän ohi virtaa lähes **200 kilometrin mittainen Koitajoki**, jonka juoksu kiemurtelee pitkän lenkin Venäjän puolelle. Koitajoen ansiosta Mekijärvestä kehittyi mahtikylä, johon kauppiaat ja eränkävijät toivat vaikutteita eri suunnilta.

Vuonna 1828 Elias Lönnrot kiersi Karjalaa runokeruumatkallaan ja tallensi pääosin Vienasta keskeiset ainekset toimittamaansa Kalevalan ensimmäiseen laitokseen, joka ilmestyi 1835. Jos Lönnrot olisi käynyt Mekijärvellä, Kalevalasta olisi tullut toisenlainen. **Mekijärven runonlaulajilta hän olisi saanut kaikki Kalevalan tärkeimmät eepiset runot, häälaulut ja loitsut.** Lönnrot kävi runonkeruumatkallaan Ilomantsissakin ja yöpyi tapansa mukaan paikallisessa luterilaisessa pappilassa, edustihan papisto paikkakunnan sivistyneistöä. Isäntä ei kuitenkaan osannut opastaa vierastaan Mekijärvelle. Lönnrotin olisi pitänyt kysyä laulajista Ilomantsin ortodokseilta.

Mekijärven runojen löytyminen oli paljolti sattumaa. Kalevalan ja Kantelettaren ilmestyttyä uskottiin, että kaikki merkittävimmät runot oli jo kerätty. Nuori innokas ylioppilas **Daniel Europaeus** lähti kuitenkin runonkeruuseen, löysi tiensä Mekijärvelle ja laulatti sen mestareita Simana Sissosta ja Simana Huohvanaista monen päivän ajan kesällä 1845. Europaeuksen vanavedessä myös August Ahlqvist matkasi Mekijärvelle runonlaulanta kuulemaan.

Runon suurmies Simana Sissonen

Mekijärven suurmies on kymmenien sankarirunojen ja loitsujen taitaja Simana Sissonen (1786–1848). Hänen arvellaan laulaneen kerääjille 74–85 runoa, kaikkienensa **noin 4000 säettä**. Täsmällisiä lukuja ei tiedetä, sillä kerääjät eivät merkinneet muistiin, keneltä mikin runo oli saatu. Rotevarakenteinen Simana oli kuuluisa tietäjä ja loitsija, jonka luokse tultiin hakemaan apua vaivaan kuin vaivaan. Runonlaulun lahjan Simana oli perinyt isoisänsä isoisältä, jota myös Noita-Sissoksi kutsuttiin. Itse Simana ei suinkaan ollut erämaiden erakko. Hän sai vaikutteita monelta suunnalta ja seurasi maailman menoa tilaamastaan Turun Sanomista.

Simana lauloi kerääjille mm. maailmansynnyn, hiidestä kosinnan, Joukahaisen, kultaneidon, purren itkun, kanteleen soiton, Väinämöisen soiton, Lemminkäisen, ison tammen ja sammon ryöstön. Näytteenä Simanan lauluista on seuraava katkelma maailmansynnystä, jossa ”herhiläinen, hien lintu” perustaa vaskisen pesänsä Väinämöisen polven päähän ja munii siihen kultaisen munan.

*”Hautelevi, kääntelevi,
poltti polven Väinämöisen.
Tuopa vanha Väinämöinen
värähytti polviansa,
sorahutti suoniansa.
Muna kuueksi mureni,
mi munan alainen puoli,
sepä alle maaemäksi;
mi munan yläinen puoli,
tuopa päälle taivoseksi;
mi munassa ruskeata,
sepä päiväksi paistamahan;*

***mi munassa valkeata,
sepä kuuksi kumottamahan.”***

Simana ja muut Mekrijärven runonlaulajat herättivät heti valtakunnallista huomiota. Mekrijärvellä myös naiset lauloivat runoja. Simanan sisko Iro Sissotar lauloi kerääjille 78 runoa. Viimeinen Sissonen, jolta tallennettiin runoja Suomen Kansan Vanhoihin Runoihin, oli Simanan lapsenlapsi Maria Mustonen (1861–1923). Vielä vuosikymmeniä sen jälkeen, kun kalevalaisen runonlaulannan aika oli ohi Mekrijärvellä, kerrotaan Väinämöisen soiton kuulemisen ja alkuperäisten laulajien muistamisen liikuttaneen kylän väen kyyneliin.

Pari vuotta Ahlqvistin vierailun jälkeen mahtava loitsija Simana kuoli varsin proosallisesti: hän tukehtui lihapalaan kestikievarissa. Simana haudattiin kirkonkylälle Kokonniemen kalmistoon, ja nykyään hänen hautaansa komistaa grobu. Simanan pirtti Mekrijärvellä on ainoa Suomen puolella sijaitseva alkuperäinen runopirtti, ja kesäisin se on avoinna matkailijoille. Pirtissä vieraalle esitetään multimediaesitys, joka kertoo tarkemmin Simanasta ja hänen runoudestaan, Mekrijärven menneisyydestä ja nykypäivästä. Simanan pirttiä isännöi sen naapurissa toimiva Joensuun yliopiston Mekrijärven tutkimusasema. Pirtistä oli lohkaistu irti toinen pääty jo Simanan elinaikana suvun perintöriitojen takia. Tämä pienempi tupa seisoo muutaman metrin päässä itse runopirtistä, ja mm. tutkijat ja kirjailijat voivat käyttää sitä työhuoneenaan.

Ilomantsi sodassa 1939–1944

Ilomantsi on nykyisen Suomen puolen alueista ainoa, jossa on käyty **divisioonatason taisteluja sekä talvi-että jatkosodassa**.

Kärjistyneet poliittiset suhteet Euroopassa osoittivat, että sodan alkaminen näytti väistämättömältä vuoden 1939 aikana.

Neuvostoliitto pelkäsi voimistuneen Saksan hyökkäystä alueelleen mm. Suomen kautta. Elokuussa 1939 Saksa ja Neuvostoliitto kuitenkin allekirjoittivat yllättäen hyökkäämättömyyssopimuksen keskenään.

Molotov-Ribbentrop –hyökkäämättömyyssopimukseen liitettiin salainen lisäpöytäkirja, jossa Baltian maat ja Suomi liitettiin Neuvostoliiton etupiiriin ja Puola jaettiin Saksan ja Neuvostoliiton kesken.

Toinen maailmansota alkoi 1.9.1939, kun Saksa alkoi toteuttaa lisäpöytäkirjaa ja valtasi Puolan länsiosan. Vielä syyskuussa Neuvostoliitto valtasi itäosan ja Puola oli jaettu. Neuvostoliiton onnistui painostaa Baltian maita ja puna-armeija sotilastukikohtia Baltiaan. Neuvostoliitto miehitti Baltian maat lopulta kesällä 1940.

Suomi ja Neuvostoliitto kävivät neuvotteluja sekä Helsingissä että Moskovassa. Suomalaiset eivät suostuneet rajamuutoksiin Neuvostoliiton esittämässä laajuudessa eivätkä luovuttamaan Neuvostoliitolle sotilastukikohdiksi eräitä Suomenlahden saaria. Neuvostoliitto pelkäsi, että Saksa käyttää Suomen aluetta hyökkäykseen. Erityisesti Neuvostoliitto oli huolissaan Leningradin puolustuksesta. Rajajoelta oli vain 32 kilometriä Leningradiin.

Neuvostoliitto alkoi hyödyntää Saksan kanssa tekemäänsä salaista pöytäkirjaa ja hyökkäsi ilman sodanjulistusta Suomeen 30.11.1939 klo 6.30 aamulla.

Talvisodan taistelut Ilomantsissa tiivistetysti esitettynä

Jo heti sodan alussa kävi selväksi, että **Neuvostoliitto aikoi miehittää koko Suomen**, eikä ottaa haltuunsa vain neuvotteluissa esillä olleita alueita. Suomen sotilastiedustelu oli saanut viitteitä siitä, että Neuvostoliitto oli keskittämässä joukkojaan rajan takana myös Ilomantsin kohdalla.

Kuitenkin **vihollisen hyökkäys Ilomantsiin yllätti Suomen sodanjohdon**, sillä tiestö oli erittäin huonokulkuista ja Suomi oli lähestulkoon leveimmillään Ilomantsin kohdalla. Vihollisen strategia olikin **lamaannuttaa Suomen puolustus etenemällä yhtä aikaa monella rintamalla**.

Vihollisen 155. divisioona (n. 18.000 miestä) ylitti rajan kahtena kärkenä Megrissä, sekä Hullari-Iljanvaaran kohdissa 30.11.1939 klo 8.

Molempien hyökkäysten tavoitteena oli edetä Ilomantsin kirkonkylälle ja siitä edelleen Joensuuhun. Ilomantsi oli pystyttävä pitämään Suomella, sillä muuten vihollinen pääsisi tiestön avulla helposti etenemään länteen, ja sen pysäyttäminen olisi entistäkin hankalampaa.

Aluksi suomalaisilla oli vain erillinen pataljoona, johon kuului 800 miestä. Ylivoimaisen vihollisen edessä ainoana keinona oli **viivytys**: päivisin taisteltiin ja öisin vetäydyttiin. Suomalaiset saivat pian miehistövahvistusta. Rintamavastuun otti 6.12.1939 jääkärieversti **Paavo Talvela**.

Vihollinen pääsi etenemään nopeasti. Möhkö oli luovutettava 10.12., eikä sitä onnistuttu valtaamaan takaisin. Suomalaiset räjäyttivät uuden Oinassalmen sillan estääkseen vihollisen etenemisen.

Oinassalmen talvisodassa tuhottu silta (PS)

Kuva: Eino Salakka/Ilomantsin sotahistoriallinen työryhmä

Möhkön suunnasta Nuorajärven yli vihollisen osastoja yritti **koukata suomalaisten selustaan ja katkaista huollon**. Yksi osasto tavoitti aina **Taivallammen 15.12.**, mutta suomalaisten onnistui tuhota se täysin.

Pohjoisemmalla rintamalla vihollisen pääosasto pystytettiin pysäyttämään lopulta **Koitajoen Kallioniemeen**. Yksi vihollisen osasto murtautui Kallioniemen lossin kohdalla, mutta se tuhottiin Linnalammen maastoon.

Parissavaarassa vihollisella oli kenttätykistö, jonka tulivoima ylettyi kirkonkylään saakka. Lisäksi pogostaa pommitettiin lentolaivueesta 19.12.

Sodassa oli monenlaisia vaiheita. **Vihollinen epäonnistui toistamisiin**, vaikka miesylivoima oli kolminkertainen ja tykistöaseistus 20-kertainen.

Rauha solmittiin 13.3.1940. Ilomantsilaisista oli kuollut 90 henkeä. Ilomantsissa kaatuneita oli 146 henkeä.

Ilomantsin suunnan rauhanneuvottelut käytiin Möhkön pytingissä, jota ei suomalaiset olleet ehtineet polttaa vihollisen hyökkäyksen alta.

Siviilitappiot jäivät vähäisiksi, sillä väestön ja karjan **evakuointi oli aloitettu jo 27.11.** majuri Vilho Nikoskelaisen ja kapteeni Viljo Kivikon käskystä. Evakuointi toteutettiin vastoin poliittisen johdon lupaa: evakuoinnin pelättiin provosoivan Neuvostoliittoa liikaa. Noin 10.000 ilomantsilaista evakuoitiin. Sijoituspaikkoja olivat Iisalmi, Vieremä, Sonkajärvi, Kiuruvesi ja Varpaisjärvi.

Oinassalmen maastoon katosi kolme kentälle jäänyttä sotamiestä. Heidät löydettiin 1993 kesällä kenttätutkimuksissa, tunnistettiin ja haudattiin tyhjiille sankarihautapaikoilleen Pyhäjärvelle elokuussa 1994.

Jatkosota Ilomantsissa

Nykyisen Ilomantsin itäosissa käytiin kesällä 1944 yli viikon mittainen kiivas torjuntataistelu, jossa kaksi viivyttämällä kulutettua neuvostodivisioonaa pysäytettiin, paloiteltiin motteihin ja lyötiin lähes täydellisesti. Tämä suurtaistelu varmisti Suomen armeijan puolustuksen pitävyyden jatkosodan raskaina viimeisinä päivinä.

Ilomantsin torjuntataistelun lähtökohta oli jatkosodan oloissa sikäli harvinainen, että siinä suomalaisilla oli lievä miesylivoima.

Tiedustelu oli havainnut heinäkuun 23. päivän aikana **Puna-armeijan miehittäneen Vellivaaran ja Lehmivaaran**, mistä oli pääteltävissä sen pyrkivän ainakin kahtena kärkeä Ilomantsin runkotiestön valtaukseseen.

Vihollisen hyökkäys tuli kuitenkin yllätyksenä. 27.7. neuvostoliittolainen divisioona hyökkäsi Hattuvaaran kylään. Vaarana oli, että vihollinen pääsisi Raappanan ryhmän selustaan, joten torjumaan komennettiin Hämeen ratsurykmentistä muodostettu osasto Sirama.

Paikallistuntemukseen ja ajan puutteeseen lienee perustunut kenraali Raappanan sotiemme historiassa varsin harvinainen ja uskalias taistelusuunnitelma, joka perustui **kaksipuoliseen saarrostukseseen**. Vihollinen onnistuttiin yllättämään ja saartamaan. Saarroitettu alue oli noin 30 x 40 kilometriä. Vihollisen oli tehtävä pian **rynnäkö takaisin itään**, mistä koitui sille erittäin suuret tappiot.

8.-9.8.1944 Raappanan operaation seurauksena **neuvostodivisioonat kärsivät niin suuret tappiot, etteivät onnistuneet enää hyökkäämään**.

Neuvostoliittolaisten arvioidut tappiot olivat 3200 kaatunutta ja monituhantinen haavoittuneiden joukko.

Suomalaisten tappiot olivat kaatuneina ja kadonneina lähes 400 sekä haavoittuneina 1300. Suomalaiset saivat huomattavan sotasaaliin, johon kuului mm. 94 erilaista tykkiä, 66 autoa, 7 panssarivaunua ja 222 hevosta.

Sotamarsalkka C.G.E. Mannerheimin muistelmissa esittämä arvio Ilomantsin taisteluista on varsin tunnettu: "Ilomantsissa saavutettu voitto vaikutti uupuneeseen armeijaamme niin elähdyttävästi, että sen merkitystä on pidettävä arvioimattoman suurena".

Välirauhansopimuksen mukaisesti Ilomantsista noin kolmannes oli lopullisesti luovutettava Neuvostoliitolle. Luovutetun alueen asukkaita oli 1596 henkeä.

Kirjallisuutta

Björn, Ismo

- 1991 Suur-Ilomantsin historia. Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran historia vuoteen 1960. Pieksämäki.
- 1993 Ryssät ruotsien keskellä. Ilomantsin ortodoksit ja luterilaiset 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun puoliväliin. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 106. Joensuu.
- 2006 Ilomantsin historia. Ilomantsin ja Tuupovaaran historiatoimikunta. Pieksämäki.

Haavio, Martti

- 1985 Viimeiset runonlaulajat. Kolmas painos. Porvoo.

Hanka, Heikki

- 2003 Sadan enkelin kirkko. Ilomantsin kuvakirkon kaksi vuosisataa. Jyväskylä.

Ilomantsin sotahistoriallinen työryhmä: Ilomantsi sodassa. (mekri.uef.fi/sotahistoria)

Jetsu, Laura

- 1995 Sissolan ja Lahohovin laulajat – keitä he olivat? – Runojen ranta. Mekrijärven Sissola. Toim. Jorma Aho ja Laura Jetsu. SKST 626. Helsinki.

Kirkinen, Heikki

- 1976 Karjala taistelukenttänä. Karjala idän ja lännen välissä II. Joensuu.
- 1987 Bysantin perinne ja Suomi. Kirjoituksia idän kirkon historiasta. Joensuu.

Könönen, Aulis V.A. – Kirkinen Heikki

- 1969 Pohjois-Karjalan historia I. Keskiajasta Stolbovan rauhaan. Joensuu.

Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809-1939. Toimittaneet Kimmo Katajala ja Jaana Juvonen. SKST 1089. Helsinki 2006.

Ortodoksi.net – Tihvinän Jumalanäidin ikoni.

(http://www.ortodoksi.net/tietopankki/esineet/ikonit/jumalansynnyttajan_ikonit/tihvinan_jumalanaiti.htm)

Peltola, Aini

- 2007 Ilomantsin Sonkaja Laatokan latvavesillä. Saarijärvi.
- 2012 Möhköstä Megriin. Vanhan Ilomantsin itäiset kylät sodassa ja rauhassa. Joensuu.

Pettersson, Lars

- 1945 Ilomantsin kreikkalaiskatolisia kirkkoja ja tšasounia. – Julkaistu teoksessa Suomen Museo LII 1945. Helsinki (1946).
- 1980 Karjalaismalliset puupyhäköet. – Ortodoksinen kirkko Suomessa. Toim. isä Ambrosius & Markku Haapio. Lieto.

Raappana, Reino

- 1987 Ilomantsin menneisyydestä. – Kotiseutuni Ilomantsi. Kalevala-kunnan kotiseutulukemisto. Kuopio.

Riikonen, Juha & Tuovinen, Pekka

2010 Iloa, surua ja kohtaloita Iljan pogostalla. – 12 ikkunaa ortodoksisuuteen Suomessa. Hämeenlinna.

Saloheimo, Veijo

2010 Entisen esivallan alle, uusille elosijoille. Ortodoksikarjalaisten ja inkeroisten poismuutto 1500- ja 1600-luvuilla. Tampere.

Sihvo, Hannes

1995 Karjalan kalmistojen lumoissa. – Runojen ranta. Mekrijärven Sissola. Toim. Jorma Aho ja Laura Jetsu. SKSS. Helsinki.

Turunen, Aimo

1987 Mantsin laulu. Ilomantsin ja sen lähitienoiden kalevalainen kansanrunous. Näytteitä, tulkintoja, selityksiä ja runojen historiaa. Joensuu.